

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för socialt arbete

C-uppsats
Vetenskapligt arbete SQ1562
V-2009 15 poäng

Äldre invandrare och den offentliga äldreomsorgen - bistånd, behov och särskildhet

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för socialt arbete
C-uppsats i socialt arbete
Vt-2009

Författare: Elisa Hallgren, Åsa Magnusson, Kristina Lindahl
Handledare: Siv-Britt Björktomta

Titel: Äldre invandrare och den offentliga äldreomsorgen – bistånd, behov och särskildhet

Abstract

Title: Äldre invandrare och den offentliga äldreomsorgen – bistånd, behov och särskildhet

Authors: Elisa Hallgren, Åsa Magnusson, Kristina Lindahl

Keywords: elderly, officials, public care of the elder, social welfare officials (biståndshandläggare).

The purpose of this study is to investigate whether an increasing amount of elderly immigrants will set new demands upon the public eldercare. The focus is on the officials within the public care of elderly in Västra Götaland district, and their experiences.

A second purpose of this study is to add the experiences of the officials to former research treating the topic of elderly immigrants and their experiences of the public eldercare in Sweden.

The survey has been carried out through interviewing all together seven officials working within the public care of elder in varying districts of Västra Götaland. The interviews have later been summoned under four different themes such as, “Culture, customs and tradition”, “Interaction and communication”, “Information” and “The future of the public eldercare”.

The study indicates that our result based on the interviews, is in several references corresponding to former research on the topic. One of the main results implicates that the elder immigrants as a group is over represented among elder applying and depending on care provided by family and relatives. Moreover, the results shows that the public care of elderly should and shall be subsequently adapted to fit the needs of the individual. Focus should therefore not lie upon differences due to culture or origin, but exclusively due to person.

The study also conveys that there are a big lack of information about the care of the elderly in other languages than swedish. The language was seen by the informants to be one of the biggest challenges in their work with elder immigrants.

Nevertheless, both earlier research and the officials says that coming generations of elderly with new demands on the official care of elderly, along with the future, will generate some sorts of changes.

Förord

Först och främst skulle vi vilja tacka våra familjer, och våra nära och kära som har ställt upp, och stöttat oss under hela processen. Ni är guld värda! Vi vill även tacka vår handledare, Siv-Britt Björktomta, för alla goda råd och tips under arbetets gång. Tack! Naturligtvis vill vi även tacka våra underbara informanter som har medverkat i studien, ibland med väldigt kort varsel. Ni har berikat, inte bara vår studie, utan även våra sinnen med era synpunkter och erfarenheter. Det har varit ovärderligt, och det hade aldrig blivit någon studie utan er! Tusen tack!

Sist, men inte minst, vill vi faktiskt tacka oss själva, och varandra, för ett gott samarbete och för allt det arbete som samtliga av oss har lagt ner under hela processen!

Tack!

Göteborg den 22 April 2009.

1. INLEDNING	1
1.1 Inledning.....	1
1.2 Bakgrund	1
1.3 Syfte & Frågeställningar	4
1.4 Centrala begrepp och definitioner	5
2. METOD	7
2.1 VAL AV METOD	7
2.2 Litteratur och materialsökning	7
2.3 Genomförande	8
2.4 Avgränsningar	8
2.5 Förberedelser och urval	8
2.6 Analys och tolkning	11
2.7 Etiska överväganden	12
2.8 Metodologiska reflektioner	13
2.9 Validitet, reliabilitet och generaliserbarhet	14
3. TIDIGARE FORSKNING OCH TEORI	17
3.1 Val av tidigare forskning.....	17
3.2 Redovisning av tidigare forskning	17
3.3 Sammanfattning av tidigare forskning	24
3.4 Aktuella lagar	25
3.5 Val av perspektiv och teoretiska begrepp.	26
3.6 Goffmans dramaturgiska perspektiv	26
3.7 Kulturell identitet	27
3.8 ”Vi” kontra ”dom”.	28
3.9 Dubbel utsatthet.....	29
3.9.1 Sammanfattning av teori	31
4. RESULTAT & ANALYS	32
4.1 Bakgrund	32
4.2 Kultur, vanor och traditioner	32
4.3 Samspel och kommunikation	37
4.4 Information.....	43
4.5 Framtidens äldreomsorg	46
4.6 Sammanfattning av resultat och analys	49
5. AVSLUTANDE DISKUSSION	52
6. REFERENSLISTA	59
6.1 Tryckta källor	59
6.2 Otryckta källor.....	60
6.3 Rapporter/Tidskrifter.....	61
6.4 Internetmaterial	61
7. BILAGOR	62
Bilaga 1 Intervjuguide.....	62
Bilaga 2 Skriftlig information till studiens informanter.....	64

1. INLEDNING

1.1 Inledning

Intresset för den offentliga äldreomsorgen, biståndshandläggningens dilemman och äldre invandrarers uppfattning av vård och omsorg i Sverige, är något som har väckts genom tidigare arbetslivserfarenhet, men också genom kurser och diskussioner under utbildningens gång. En av oss är yrkesverksam som biståndsbedömare inom äldreomsorgen, och har flerårig erfarenhet av arbete som vårdbiträde på ett äldreboende. Dock har dennes arbete varit i stadsdelar med en relativt låg andel invandrare. Den andra av oss har varit yrkesverksam inom hemsjukvård och hemtjänst under flera år, såväl i Sverige som utomlands. Medan den tredje av oss helt saknar erfarenhet från området. Samtliga av oss har bott och verkat utomlands under längre perioder, vilket även det har påverkat vår förförståelse och intresse för ämnet. Tilläggas bör dock göras att vi samtliga är infödda svenskar. Detta är något som vi tror påverkar vår syn på den offentliga äldreomsorgen. Vi är av uppfattningen att vi i detta hänseende är präglade av vår bakgrund, med tanke på att samtliga av oss är uppvuxna i det svenska samhället vilket kännetecknas av ett fokus på individen istället för kollektivet något som naturligtvis även påverkar synen på vård och omsorg av äldre. Det är med denna samlade förförståelse som vi tar oss an ämnet för studien.

1.2 Bakgrund

Sverige har det senaste seklet gått från att vara ett utvandrarsland, till att idag istället kännetecknas av att vara ett invandrarsland. Detta är något som har lett till att dagens Sverige är ett mångkulturellt land, med många olika religioner och språk samlade under ett och samma tak. Om man vänder blicken bakåt kan man se att invandrapolitiken i landet har varierat kraftigt under de senaste decennierna. Från att fram till 1960-talet präglas av en princip frånvarande integrationspolitik, för att efter det istället präglas av en alltmer aktiv integrationspolitik i form av SFI-studier, integration etc. Den största delen av de äldre utrikes födda kom som arbetskraftsinvandrare under 1960- och 1970-talen. År 1972 gick Sverige från att vara ett land med en öppen arbetskraftsinvandring till att främst motta flyktingar på grund av humanitära skäl. En konsekvens av detta är att de som kommit till Sverige under de senaste decennierna främst består av flyktingar och anhöriginvandrare (Gaunt 2002).

De senaste decenniernas invandring har påverkat även den svenska äldreomsorgen. Dels som ett resultat av att många av de som anlände genom arbetskraftinvandringen på 1960-1970 talet nu befinner sig i pensionsålder. Men även som ett resultat av att de som idag anländer antingen som anhöriginvandrare eller flyktingar, ofta immigrerar i vuxen ålder. Under senare år har många av de som anlänt redan varit över 65 år, och vissa av dessa är i behov av den offentliga äldreomsorgen redan från ankomstdagen. Sammantaget har ovanstående lett till att allt fler äldre i det svenska samhället har invandrarbakgrund, samt att allt fler äldre invandrare har kontakt med den offentliga sektorn (Melle 2006).

Antalet äldre personer med invandrarbakgrund förväntades år 1998 att fördubblas inom de närmsta tjugo åren (Bäck & Soininen 1998). Gruppen äldre invandrare fick därför hög prioritet bland forskarna under 1990-talet. Man började vetenskapligt intressera sig för gruppen, fokus låg främst på äldre invandrares behov av vård och service samt om behoven skiljer sig från de behov äldre infödda svenskar har (Gaunt 2002). Det forskarna konstaterade var att Sveriges äldrepolitik stod, och står, inför stora utmaningar. Dels har landet en åldrande befolkning, vilket resulterar i att var fjärde medborgare inom ett par decennium kommer att vara pensionär. Dels är vårdtagarna inom den offentliga äldreomsorgen idag en mångkulturell grupp, vilket ställer krav i form av en mer individanpassad vård och omsorg (Gaunt 2002, Linné 2005).

När det gäller gruppen äldre invandrare påpekar Melle (2006) att det finns flera utmaningar att ta i beaktning när det gäller framtida planering för vård och omsorg. Vissa av de som har immigrerat till Sverige har som ett resultat av att de har kommit hit på ålderns höst aldrig lärt sig språket. Medan andra en gång haft det svenska språket som andraspråk, men som ett resultat av demenssjukdom eller liknande endast kan kommunicera genom sitt ursprungliga modersmål. Detta ställer naturligtvis nya krav och behov på den offentliga äldreomsorgen. Melle (2006) menar vidare att det inte bara är språket, eller bristen på ett gemensamt sådant som ställer till problem i det mångkulturella samhället. Hon menar att även mötet mellan olika kulturer, vanor och traditioner kan vara problematiskt, och att ta hand om äldre invandrare ställer således nya krav på arbetet och arbetarna inom den offentliga sektorn (Melle 2006).

I och med den så kallade ädelreformen som ägde rum i början på 1990-talet blev den svenska äldreomsorgen i huvudsak kommunernas ansvar (Västra Götalandsregionen 2009). Det är ett ansvar som axlas av kommunernas socialtjänster, och som regleras i enlighet med

socialtjänstlagen (Regeringen 2009). Biståndshandläggarna i kommunerna kan ses som en förlängd arm när det gäller att utträta kommunernas ansvar för vård och omsorg, då det är dessa som prövar och beslutar om rätten till bistånd (Dunér & Nordström 2005). Bistånd till äldre beviljas utifrån socialtjänstlagens 4 kap. 1 §. I lagen står följande:

”Den som inte själv kan tillgodose sina behov eller kan få dem tillgodosedda på annat sätt har rätt till bistånd av socialnämnden för sin försörjning (försörjningsstöd) och för sin livsföring i övrigt,

Den enskilde skall genom biståndet tillförsäkras en skälig levnadsnivå. Biståndet skall utformas så att det stärker hans eller hennes möjligheter att leva ett självständigt liv”.

Dunér & Nordström (2005) påpekar gällande biståndshandläggningen att det saknas närmare beskrivning för vad som är att betrakta som en skälig levnadsnivå. Det är således upp till handläggaren att bedöma detta från fall till fall, som vägledning ges kommunala riktlinjer enligt rättvisepincipen. Då lagstiftningen är tolkningsbar läggs således mycket ansvar på handläggarens bedömning. Vilket i sin tur kan generera ojämna bistånd runt om i landet beroende på handläggarens tolkningsförmåga och förvaltningens ekonomi (Dunér & Nordström 2005).

År 2007 fanns i Göteborgs stad 13 026 personer utrikesfödda personer som var 65 år eller äldre (Stadskansliet Göteborg 2009). Men det är inte bara storkommuner likt Göteborg som har äldre kommuninvånare med utländsk bakgrund, då denna grupp numera finns representerade i samtliga av Sveriges kommuner (Bäck & Soininen 1998). Enligt SOU (1997:76) ställer ett ökat antal äldre invandrare inte bara krav på den offentliga äldreomsorgen i stort, utan även på de enskilda tjänstemännen och deras kunskap gällande bemötandet av äldre invandrare, exempelvis i form av ett hänsynstagande till individens kulturella föreställningar.

1.3 Syfte & Frågeställningar

Syftet

Syftet med studien är att undersöka om ett ökat antal äldre invandrare ställer nya krav på den offentliga äldreomsorgen. Fokus ligger på tjänstemän i Västra Götalandsregionen inom den offentliga äldreomsorgen och deras upplevelser.

Ett andra syfte är att ställa tjänstemännens upplevelser i relation till tidigare forskning gällande äldre invandares upplevelse av den offentliga äldreomsorgen i Sverige.

Frågeställningar

För att uppfylla syftet har vi arbetat med följande frågeställningar:

- * Skiljer sig synen på vård och omsorg åt beroende på vårdtagarens ursprung? Påverkar eventuella skillnader samspelet och kommunikationen mellan vårdtagare och tjänstemän?
- * Tar gruppen äldre invandrare emot hjälp i mindre/större/samma utsträckning som infödda svenskar? Vad kan detta bero på?
- * Hur upplever den professionella den åldrandes situation? Vilka svårigheter och utmaningar kan mötet eventuellt innebära för tjänstemännen?
- * Vilka nya krav på den offentliga äldreomsorgen kan det ökade antalet åldrande invandrare medföra?
- * Överensstämmer tjänstemännens erfarenheter med tidigare forskning gällande äldre invandares upplevelser av den offentliga äldreomsorgen?

1.4 Centrala begrepp och definitioner

Äldre invandrare

Invandrarbegreppet är omdiskuterat. Det vill säga, vem som skall räknas som invandrare och inte. Detta har lett till att man i dag brukar använda andra begrepp såsom utrikesfödda, samt första och andra generationens invandrare. Begreppet invandrare är en slags metonym vilket innebär *”ett allmänt känt ord eller en kombination av ord som står för och betyder någonting helt annat”* (s.22, SOU 1997:76). Genom att man benämner gruppen som invandrare görs en distinktion om att de skiljer sig från normen, avviker från den övriga svenska befolkningen. Begreppet kan därför tänkas öka ett vi-dom tänkande (Kamali i 2006:79).

Vi har valt att använda oss utav Nationalencyklopedins definition av invandrare: En person som flyttar från ett land till ett annat för att bosätta sig där under en längre tid (Nationalencyklopedin 2009).

Med äldre invandrare avser vi i denna studie, personer över 65 år som är utrikes födda och som har immigrerat till Sverige i vuxen ålder.

Infödda svenskar

Vi har valt att använda oss utav begreppet infödda svenskar i de fall då vi refererar till personer som är födda och/eller uppväxta i Sverige.

Kommunikation

Med kommunikation menas i detta sammanhang överföring av information människor emellan. För att kommunikation skall kunna ske krävs ett språk, eller en kod för att informationen skall kunna uttryckas. Det krävs även ett fysiskt medium för själva överföringsmomentet. Kommunikering är en förutsättning för att människan skall uppnå fullvärdig psykisk, social och kulturell utveckling. Människan har således ett primärt behov av kommunikation (Nationalencyklopedin 2009). Kommunikation människor emellan sker genom såväl verbala som ickeverbala medel (Goffman 2004).

Kultur

Kulturbegreppet är svårbestämt. Ehn & Lövfgrén (1982) menar att det existerar hundratals olika definitioner av begreppet. Vi har valt att ansluta oss till Lövfgréns definition av

begreppet. Hans definition är en betoning av det kollektiva medvetande och de kommunikationer som bär upp det. Enligt detta synsätt omfattar begreppet kultur gemensamma värderingar, kunskaper, erfarenheter och tankemönster. Dessa blir gemensamma genom att man kommunicerar, delar ett språk, förstår koder och budskap, samt ser sin omgivning som betydelseladdad på ett liknande sätt.

Äldreomsorg

Med begreppet äldreomsorg menar vi i detta sammanhang tjänster och service av olika slag som den kommunala socialtjänsten tillhandahåller äldre personer efter individuell behovsprövning utifrån socialtjänstlagen (SoL). Det kan exempelvis handla om hemtjänst eller anpassat boende av varierad art.

Biståndsbedömare

I biståndsbedömarens yrkesroll ingår att utreda rätten till bistånd enligt socialtjänstlagen (SoL) för personer äldre än 65 år. Biståndshandläggaren kan ses som en förlängd arm för att utträta kommunens ansvar för vård och omsorg av äldre (Dunér & Nordström 2005). Biståndshandläggaren tar emot, utreder, bedömer och beslutar rätten till bistånd enligt Socialtjänstlagen. Detta sker i form av en individuell behovsprövning.

2. Metod

2.1 Val av metod

Tanken med studien är att det framförallt skall bli en undersökande och beskrivande studie med syftet att undersöka hur tjänstemännen inom äldreomsorgen ser på gruppen äldre invandrare, och huruvida en ökning av denna grupp ställer nya krav på äldreomsorgen. Vi har valt att använda oss av en kvalitativ metod. Genom att använda en kvalitativ metod hoppas vi kunna besvara våra frågeställningar. Precis som Widerberg (2002) påpekar är det viktigt att man noga överväger vilken, eller vilka metoder som passar bäst för att besvara de frågeställningar man har ställt eftersom olika metoder ger olika svar. Det finns ett flertal kvalitativa metoder. De kvalitativa metoderna kan delas upp i tre huvudtyper av datainsamling: intervjuer, observationer samt analys av dokument (Larsson 2005). Vi har valt att använda oss av intervjuer, för att sedan sammanställa och analysera dessa tematiskt.

Förutom att använda oss av intervjuer har vi använt oss av tidigare forskning och andra dokument relevanta för vår studie. Förhoppningen med detta är att bredda och fördjupa bilden ytterligare.

2.2 Litteratur och materialsökning

I samband med att vi diskuterade ämne för vår studie tog vi del av boken *"Att åldras i främmande land"* (Melle 2006). Boken utgjorde därefter en viktig inspirationskälla för det fortsatta arbetet med studien.

Genomförandet av litteratursökning har inledningsvis skett genom systematiska sökningar via databaser såsom Gunda, Libris, artikelsök samt PsykINFO. Exempel på sökord som använts i sökningen efter tidigare forskning är: äldre + invandrare, elderly, immigrants, elderly care, communication, samt geriatric care manager. Genom att sedan ta del av den tidigare forskningen samt dessa källors referenser fick vi ytterligare förslag på tidigare forskning som var användbar för vår studie. Vi använde oss även av sökmotorn Google, och vi kom genom detta i kontakt med olika former av nedladdningsbart material, såsom rapporten 2005:1 *"Jag förstår inte vad dom säger"* (Linné 2005). Vi har även laddat ner material från regeringens (www.regeringen.se), såväl som från socialstyrelsens hemsida (www.socialstyrelsen.se).

2.3 Genomförande

Då syftet med studien är att undersöka om ett ökat antal äldre invandrare ställer nya krav på den offentliga äldreomsorgen, och då fokus ligger på tjänstemännens upplevelse har vi valt att använda oss av semistrukturerade expertintervjuer.

Kvalitativ forskningsintervju

Vid kvalitativa forskningsintervjuer är syftet att använda sig av det direkta mötet, och det unika samtal som uppstår i detta (Widerberg 2002). Vi anser att denna metod är det bästa sättet för oss att komma närmare, få ta del av individernas upplevelser, samt lättare förstå deras situation. För precis som Kvale (1997) skriver, är det genom att prata med människor som man kan ta reda på hur de uppfattar sin värld och sitt liv. Kvale skriver vidare att den kvalitativa forskningsintervjun syftar till att förstå världen ur den intervjuades synvinkel. Den kvalitativa forskningsintervjun passade således vår önskan att fokusera på tjänstemännens upplevelser.

2.4 Avgränsningar

Vår initiala tanke med vår studie var att undersöka hur äldre invandrare själva ser på sin situation gällande den offentliga äldreomsorgen. Detta visade sig senare vara svårt att genomföra på grund av begränsade möjligheter att komma i kontakt med informanter samt att språksvårigheter komplicerade ytterligare vår initiala uppsats idé. Det rörde sig även om en kostnadsfråga, då vi varit tvungna att själva bekosta tolk i de fall då detta hade varit nödvändigt. Vi hade vidare en önskan att inkludera de direkta vårdgivarna i vår studie, såsom exempelvis undersköterskor och vårdbiträden. Vi insåg dock att studiens tidsram var för snäv för att inkludera dessa yrkesgrupper.

2.5 Förberedelser och urval

Vår initiala tanke var som vi tidigare nämnt att intervjua äldre invandrare i kontakt med den offentliga sektorn, såväl biståndsbedömare som direkta vårdgivare. Vi insåg dock snart att detta ej skulle vara rimligt inom ramen för en c-uppsats, varpå vi valde att begränsa oss till att endast inkludera tjänstemän inom den offentliga äldreomsorgen i vår studie. Intervjuerna genomfördes under en period på två veckor i början av mars månad år 2009.

Vi planerade att göra 8 intervjuer, men på grund av sjukdom blev det istället 7 intervjuer. Sammanlagt intervjuades sju tjänstemän verksamma inom den offentliga äldreomsorgen.

Samtliga sju var kvinnor. Bland våra informanter var sex stycken yrkesverksamma som biståndsbedömare, medan den sjunde arbetade som utvecklingsledare inom den offentliga äldreomsorgen. Vi var till en början oroade över att vi fick tag i vad vi ansåg vara för få informanter. Dock insåg vi när intervjuerna började genomföras att vi i många fall fick liknande svar från samtliga informanter, samt att dessa till stor del även stämde överens med tidigare forskning på ämnet. Vi kunde med andra ord se en viss mättnad i materialet trots att vi genomförde färre intervjuer än vad som var ämnat från början. För precis som Kvale (1997) resonerar är det inte antalet intervjuer i sig som räknas, utan att man istället skall intervjua så många som behövs för att ta reda på det man vill veta, dvs. få svar på sina frågeställningar.

Urvalskriterierna för tjänstemännen var följande: De skulle vara yrkesverksamma i den offentliga äldreomsorgen inom Västra Götalandsregionen.

Då det var ett medvetet val att söka informanter som var yrkesverksamma inom den offentliga äldreomsorgen kan man beteckna urvalet av informanter som strategiskt. Detta eftersom urvalet styrdes av undersökningens syfte (Kvale 1997). Vi hade även en medveten önskan om en geografisk spridning bland informanterna, varpå informanter söktes från olika stadsdelar i Göteborg såväl som från angränsande städer. Anledningen till detta var en önskan om att synliggöra eventuella skillnader i svarsmaterialet beroende på stadsdel eller stad som personen är yrkesverksam i. Den demografiska spridningen kan även vara av vikt för studiens generaliserbarhet.

Den initiala kontakten i sökandet efter informanter togs via telefon. Vid kontakten förklarades studiens upplägg och syfte. Det visade sig svårt att få tag i informanter som var villiga att bli intervjuade. Vissa angav att de inte kände sig trygga med att bli intervjuade angående ämnet, andra hänvisade till att tidsperspektivet var för kort för att de skulle kunna frigöra tid för medverkan. De som tackade nej till att medverka i studien hänvisade ofta oss vidare till kollegor som de trodde skulle vara intresserade av att delta. Detta ledde till att urvalet till viss del kom att präglas av det som Larsson (2005) betecknar som snöbollseffekten. Det vill säga att intervjupersonerna erhöles via en person som känner en annan.

En stor fördel med kvalitativa intervjuer är enligt Kvale (1997) deras öppenhet. Han menar att det ej finns någon standardteknik som begränsar, utan att intervjuerna kan ha olika uttryck,

strukturer och tekniker. Vi valde att använda oss av den intervjuteknik som Kvale (1997) beskriver som den allmänna. Det vill säga att vi på förhand formulerade ett antal relaterade samtalsämnen i teman. Till varje temaområde konstruerade vi sedan ett antal underrubriker i form av öppna underfrågor. Detta resulterade i en intervjuguide som var semistrukturerad i formen. Enligt Widerberg (2002) är denna form av tematisk intervjuguide en hjälpredda när man vill göra en form av ostrukturerad intervju, men ändå vill hålla sig till ämnet.

Anledningen till att vi valde denna typ av intervjumethodik var att vi önskade styra upp intervjun kring de frågor som intresserade oss, samtidigt som vi hade en önskan att lämna utrymme för de intervjuade att själva uttrycka sig.

Sex av intervjuerna ägde rum på informanternas respektive arbetsplats. Den sjunde ägde plats på institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet. Anledningen till detta var att den ägde rum kvällstid, utanför informantens ordinarie arbetstid. Intervjuerna varierade i tidsomfattning, men tog i genomsnitt mellan 1-2 timmar. När vi utförde intervjuerna arbetade vi antingen i par, eller ensamma. Detta eftersom vi ansåg att det inte skulle tillföra något att vi alla tre deltog vid samtliga intervjuer. Snarare resonerade vi som så att detta kunde ha påverkat intervjuklimatet i negativ riktning, då det kunde finnas möjlighet att detta skapade en känsla av utsatthet hos intervjupersonen om vi deltog alla tre. Denna känsla kan naturligtvis även infinna sig när man blir intervjuad av två personer, eftersom förhållandet "två" mot "en" skulle kunna skapa obalans i intervjusituationen. Av praktiska skäl valde vi trots denna risk att i vissa fall utföra intervjuerna parvis. I de fall då fler än en av oss deltog vid intervjutillfället var vi dock noga med att informera intervjupersonerna om detta på förhand, samt få deras godkännande. Eftersom vi som forskare ville möjliggöra för oss själva att lägga fokus på intervjupersonen och innehållet i intervjun genomfördes dessa med hjälp av bandspelare. Detta frigör även möjligheten att reflektera över dynamiken i intervjusituationen (Kvale 1997). Materialet skrevs därefter ut ordagrant för att sedan användas som föremål för tolkning.

Ett viktigt verktyg under intervjuförfarandet, som vi på förhand inte reflekterade över, visade sig vara vår förförståelse för ämnet samt den litteratur och forskning som vi tagit del av innan intervjuerna ägde rum. Något som överensstämmer med Kvales (1997) utgångspunkt, då denne menar att det är en fördel om forskaren har en omfattande kunskap om ämnet under intervjutillfället.

2.6 Analys och tolkning

Den kvalitativa analysen är en utmaning. Detta eftersom det ej finns tydliga och klara metodregler för hur analysen av kvalitativa data skall gå till. Det handlar snarare om att bestämma sig för en strategi för kategorisering av datan, samt att finna mönster och kopplingar emellan dessa för att sedan tolka det som är observerbart (Kvale 1997).

När det gäller analysen har vi valt att använda oss av den metodstrategi som Larsson (2005) beskriver, nämligen att fokusera analysen kring studiens specifika frågor, samt den tematiska uppdelning som tidigare genomförts med hjälp av intervjuguiden. Detta för att göra det möjligt att knyta analysen till studiens syfte, problemformulering samt frågeställningar. Detta är något som enligt Larsson (2005) är viktigt, om man önskar uppnå en relevant kvalitativ analys. Vi har valt att inte att analysera intervjupersonerna individuellt, utan istället har vi valt att analysera samtliga respondenters svar under de teman som behandlas i intervjuguiden. Svaren har sedan analyserats under respektive tema genom det som Larsson (2005) kallar för ”tema analys”.

För att öka trovärdigheten när det gäller kvalitativ analys kan man använda sig av olika strategier. Exempelvis så kan man söka efter alternativa teman och förklaringar i materialet. Genom att sedan argumentera för eller emot dessa, samt för eller emot en viss tolkning så ökar analysens trovärdighet. Man kan även medvetet söka efter den ”felande länken”, det vill säga negativa fall som inte stämmer överens med de mönster och de tolkningar som man valt att presentera (Larsson 2005). Det är med andra ord viktigt att teoretisera och problematisera även kring studiens avvikande fall. Ovanstående är något som vi har tagit fasta på, och försökt använda oss av i vår analys, med syftet att öka analysens reliabilitet.

Vi har valt att använda oss av en deduktiv ansats. Det vill säga att jämföra och bearbeta datan mot bakgrund av tidigare forskning, samt av olika teoretiska analysbegrepp (Larsson 2005). Detta eftersom vi önskar möjliggöra ytterligare tolkningar av materialet. Genom att använda olika teoretiska begrepp vid analysen av samma datamaterial har vi även använt oss av det som Larsson (2005) benämner som teoritriangulering. Vi har därefter sammanställt analysen med förhoppningen att göra de mest centrala resultaten tydligt framträdande.

Kamalis (2006:79) perspektiv ”vi” och ”dom” har vi valt för att kunna teoretisera kring äldre invandrare som grupp utifrån ett mer strukturellt perspektiv i Sverige. Perspektivet om

kulturell identitet (Hall 1999) har vi valt för att möjliggöra en diskussion vad kulturell identitet kan innebära i samspelet med andra och på ett individuellt plan. Samt för att ha ett redskap att använda till att definiera vad kulturell identitet egentligen *är*. Hypotesen om Dubbel utsatthet (1978) har vi valt att använda i vår studie som ett redskap för att visa på hur variabler såsom kulturell identitet, ekonomi och hälsa kan påverka, öka och definiera utsatthet. Till sist har vi valt att använda oss av Goffman (2004) och hans dramaturgiska perspektiv. Detta har vi gjort utifrån en önskan att greppa det mellanmänniska samspelet. Enligt Goffman (2004) påverkar samspelet och kommunikationen de roller vi väljer att anta. Goffman menar vidare att interaktionen mellan oss människor alltid påverkar oss medvetet, eller omedvetet, oavsett vart/vilken situation vi befinner oss i.

Det finns som sagt många sätt att presentera, analysera och tolka kvalitativt material på. De sätt som vi har valt att beskriva och använda oss av är endast ett axplock. Anledningen till att vi valt just dessa är att vi anser att de är mest lämpade när det gäller att analysera och tolka materialet i vår studie.

2.7 Etiska överväganden

Precis som Widerberg (2002) och Kvale (1997) beskriver är det etiska ansvaret stort vid kvalitativ forskning och det bör därför genomsyra alla led i forskningsprocessen som en röd tråd. Det är med andra ord av vikt att etiska överväganden sker kontinuerligt under hela forskningsprocessen. Den etiska hänsynen är, och bör vara central för utformningen av forskningen. En hög kvalité förutsätter en hög moral.

Vi har i vår studie valt att utgå ifrån Vetenskapsrådets forskningsetiska principer inom humanistisk/samhällsvetenskaplig forskning (Vetenskapsrådet 2009). Vilka har följande fyra huvudkrav:

- informationskravet
- samtyckeskravet
- konfidentialitetskravet
- nyttjandekravet

Ett ständigt etiskt dilemma är forskarens maktposition gentemot informanten, relationen mellan parterna är inte jämställd då det är forskaren som definierar och kontrollerar situationen (Kvale 1997). Forskaren måste därmed uppmärksamma den makt forskarrollen innebär samt respektera informanternas integritet.

När vi utformade intervjuguiden tyckte vi därför att det var viktigt att fundera kring de etiska aspekterna. Vi ville skapa ett förtroende till intervjupersonerna samt vara noga med att som Widerberg (2002) beskriver, inte pressa eller överskrida personens integritetsgränser, utan i stället låta intervjuerna präglas av lyhördhet och respekt. Vidare resonerade vi på liknande sätt i samband med värvningen av informanter. Vi var här noga med att inte pressa tjänstemännen att ställa upp på intervju som de senare på grund av bristande tid och/eller intresse inte skulle kunna fullfölja sitt åtagande.

Vid intervjutillfället började vi med att presentera oss samt beskriva syftet med intervjuerna och studien. Informanterna fick även skriftlig information om studien samt dess etiska riktlinjer. Informanterna informerades även om att de när som helst hade möjlighet att avbryta sin medverkan. I samband med utlämnandet av denna information bad vi även om tillåtelse att få spela in intervjun på bandspelare.

För att leva upp till studiens etiska krav har informanterna garanterats anonymitet genom användandet av fingerade namn, samt genom att intervjumaterialet har ändrat form så att informanten ej skall kunna vara identifierbar genom alltför utpekande information (Kvale 1997). Intervjuerna kommer visserligen att skrivas ut, men efter undersökningens genomförande kommer all data att förstöras (Kvale 1997).

2.8 Metodologiska reflektioner

En nackdel med den kvalitativa intervjumetoden skulle kunna vara att den ställer stora krav på forskaren och dennes personlighet då forskaren använder sig själv som ett redskap i bl.a. intervjusituationer. Forskaren bör inte ge ett professionellt intryck som upplevs trovärdigt men även inneha en empatisk förmåga som får informanten att känna sig någorlunda bekväm med situationen (Larsson 2005).

Det finns även i den valda metoden en risk för att en så kallad intervjuareffekt uppstår. Det vill säga att man som intervjuare under ett samtal styr intervjun i en viss riktning med hjälp av

kroppshållning och minspel (Svenning 2003). Detta är något som kan ske medvetet, såväl som omedvetet från intervjuarens sida. Med hänsyn till ovanstående vill vi därför uppmärksamma läsaren att så kan ha skett i vår studie, utan att vi som forskare varit medvetna om våra kroppsliga och/eller verbala reaktioner under intervjutillfället. Men det kan även vara så att intervjun har genomförts som ett samspel mellan oss (forskarna) och informanten (tjänstemännen). Vilket skulle innebära att även vi som forskare har blivit påverkade medvetet eller omedvetet av informanten under genomförandet av intervjuerna.

2.9 Validitet, reliabilitet och generaliserbarhet

Enligt Kvale (1997) används begreppen validitet, reliabilitet och generaliserbarhet i form av en verifiering av kunskap.

Validitet

Med validitet menas att studien undersöker vad den är avsedd att undersöka och inget annat. Validiteten kan beskrivas som en granskning, kvalitetskontroll av materialet. Där en hög validitet innebär att studien håller en hög kvalitet (Kvale 1997). Validiteten kan påverkas av en mängd olika faktorer såsom att de intervjufrågor man har använt kan vara otydliga och/eller ledande vilket kan leda till att man får andra svar än de man egentligen söker. Även i form av en eventuell intervjuareffekt vilket innebär att den som intervjuar påverkar informanten och att man på så sätt får andra svar än de man söker (Svenning 2003). Validiteten vid intervjutillfället gäller tillförlitligheten hos intervjupersonens svar. Utformningen av intervjuguiden är viktig så att ledande frågor inte ställs vilket kan påverka materialet (Kvale 1997). Vår ambition har varit att försöka vara tydliga i utformandet av intervjufrågor för att förhindra eventuella felsvar, exempelvis på grund av att man inte förstår frågan. För att uppnå en sådan hög validitet som möjligt har vi valt att, då det upplevts vara behövt, återupprepat informantens svar för en garanti på att vi tolkat informationen på rätt sätt. Det är dock, som vi tidigare har resonerat kring i avsnittet metodologiska reflektioner, svårt att avgöra om vi på något sätt påverkat de personer vi intervjuat under intervjutillfället. Vi ser en viss risk att informanternas uttalande påverkats av det faktum att de blivit intervjuade. Samt genom att de innan intervjutillfället blivit informerade om vilket ämne studien är avsedd att undersöka.

Kvale (1997) påpekar att forskaren kritisk bör granska materialet under analysförandet, för att på så sätt kunna kontrollera dess validitet. Kvale (1997) beskriver vidare ”att validera är

att kontrollera” s. 218. Vi har under analysarbetet försökt inneha ett kritiskt förhållningssätt till materialet men även gentemot den litteratur vi valt att använda oss utav. Vi ser en fördel i att vi varit 3 personer som gemensamt men även enskilt granskat materialet, då det enligt oss höjer validiteten i vår studie.

Reliabilitet

Med reliabilitet menas att resultaten som man får fram vid en undersökning ska vara tillförlitliga. En ny undersökning med samma metod och syfte skall kunna ge samma resultat som tidigare undersökningar (Svenning 2003). Även här kan en mängd olika faktorer spela in gällande huruvida resultatet är tillförlitligt eller inte, såsom tolkningsproblem, själva intervjusituationen och intervjuareffekten (Svenning 2003). Vad gäller vår undersökning valde vi vidare att spela in intervjuerna på ljudband för att på så sätt få en högre tillförlitlighet. Vi undvek på så vis att förlita oss endast på vårt minne och mentala anteckningar. Vi skrev ut intervjuerna i sin helhet vilket gjorde att man tydligare och lättare kunde se vad våra intervjupersoner sagt respektive inte sagt. Även möjligheten att lyssna aktivt var ett av skälen till att vi valde att använda bandspelare under intervjuerna, då vi kunde koncentrera oss på informanten utan att behöva anteckna under tiden. Vilket också bidrog till att intervjusituationen kändes mer naturlig och avslappnad än om vi hade antecknat under tiden. Men som nämns i metodkritiken kan vi inte utesluta att det uppstått en intervjuareffekt under intervjutillfällena vilket skulle äventyra reliabiliteten i studien (Svenning 2003). Vidare skulle mätfel kunna uppstå utifrån hur vi valt ut våra informanter och utifrån de stadsdelar/kommuner de representerat. I de stadsdelar där vi har genomfört våra intervjuer har antalet äldre invandrare antingen varit lågt, eller högt. Detta kan leda till att våra informanter har fått spekulera kring vissa av frågorna, då de inte möter äldre invandrare i lika hög utsträckning som de tjänstemän som jobbar i en stadsdel/kommun där gruppen äldre invandrare som ansöker om bistånd är lika hög. Svenning (2003) anser att reliabilitet tillhör ett av de grundläggande problemen i undersökande studier. Han menar att det finns en mängd faktorer som kan påverka tillförligheten i en studie. En av dessa faktorer skulle kunna vara att vi i vår studie och i våra frågeställningar har utgått från äldre invandrare som grupp, samt att vi utgått från att äldre invandrare haft andra eller särskilda behov som skulle vara svåra/svårare att uppfylla än äldre svenskars.

Generaliserbarhet

En vanlig fråga gällande intervjuundersökningar är huruvida resultaten är generaliserbara eller inte (Kvale 1997). Generaliserbarhet handlar om hur väl studiens resultat överensstämmer med verkligheten, i detta fall den offentliga äldreomsorgen i Sverige. Vi anser att vår studie har hög generaliserbarhet, i det avseende att vi tror att materialet är representativt överlag i Sverige i större stadsdelar/kommuner. Enligt Kvale (1997) kan det vara svårt att fastställa generaliserbarhet gällande kvalitativa studier, detta eftersom att det kan vara problematiskt att dra statistiska slutsatser utifrån ett litet urval till att representera en större folkmängd. Dock skriver Kvale (1997) att de slutsatser man kan dra är huruvida resultaten kan sägas överensstämma med likartade situationer/fall, något som Kvale (ibid.) kallar för analytisk generalisering. Utifrån ovanstående resonemang så tror vi att vår studie kan anses vara analytiskt generaliserbar i det hänseendet att den är representativ för de områden vi utgått från och områden som liknar dessa.

3. Tidigare forskning och teori

3.1 Val av tidigare forskning

Det finns mycket forskning om hur äldre invandrare ser på sin situation, samt på den vård och omsorg som distribueras av den offentliga sektorn. Vi har hittat forskning som belyser vårt område från flera olika perspektiv. Vi har valt att fokusera på forskning från Sverige då vårt syfte med studien är att undersöka om ett ökat antal äldre invandrare ställer nya krav på den offentliga äldreomsorgen i Sverige. Vi har dock i våra efterforskningar kommit i kontakt med forskning från andra länder gällande ämnet men valt att utesluta denna i hög grad. Vi ser tendenser i materialet till att forskningen fokuserar på specifika etniska grupper, exempelvis äldre iraniers situation inom vård och omsorg.

Kommande redovisning av tidigare forskning syftar till att belysa vårt forskningsområde utifrån olika aspekter och perspektiv. Men den är även tänkt att ge en samlad bild av tidigare forskning gjord på ämnet för studien i framförallt Sverige. Forskning som hämtats från studier i andra länder är redovisade som forskning i det landet det gäller. Dock har vi utgått från en svensk kontext.

3.2 Redovisning av tidigare forskning

1998 lade regeringen fram propositionen ”*Nationell handlingsplan för äldrepolitiken*”.

Samma år antog riksdagen propositionen. Vi har läst en förkortad version av den ursprungliga propositionen. Margot Wallström (1998), dåvarande socialminister, förtydligar att äldrepolitiken i Sverige står inför flera utmaningar. De äldre blir allt fler och inom några decennier kommer var fjärde medborgare vara pensionär. I propositionen diskuteras viktiga aspekter som trygghet, kvalitet och delaktighet. Där påpekas att ett solidariskt samhälle är ett samhälle som tar väl hand om sina äldre. För att äldre ska kunna känna trygghet behövs, enligt den nationella handlingsplanen, ett stabilt pensionssystem och en tillräckligt utbyggd och väl fungerande äldreomsorg. Kvalitet, får man genom att möjligheten att leva ett aktivt och oberoende liv, men även genom att de som arbetar i vård och omsorg har utbildning och är tillräckligt många till antalet. Delaktighet menar regeringen att de äldre får genom att äldre tas på allvar i samhället, att de har möjlighet att påverka sin vardag men också att de som arbetar inom äldreomsorgen har inflytande i sitt arbete (Wallström 1998). För att höja

kvaliteten inom äldreomsorgen vill man bland annat att läkares medverkan i äldreomsorgen ska ökas och den medicinska kunskapen höjas. Man vill att resurserna till forskning inom äldreområdet ska höjas och att stödet till anhöriga ska bli bättre. Regeringen avsatte år 1998 ekonomiska medel till fler platser och bättre standard för särskilda boenden för äldre. Det har även bestämts att ett antal utvecklingsprojekt skall få statligt stöd (Wallström 1998).

”Äldres boende och etnicitet: en kunskapsöversikt”, är en sammanställning som är skriven i samarbete med den etnologiska institutionen på Göteborgs universitet och Urban Laboratory Göteborg (ULG). Kunskapsöversikten ska enligt skribenten (Forsemalm 2008) inte vara en uttömmande skrift som påstås sig vara ha synat all tillgänglig litteratur och källor på ämnet *”äldres boende”*. Utan syftet med översikten är att visa på uppslag, idéer och problem i frågan när det gäller äldres framtida boende. Enligt sammanställningen står Sverige inför en enorm ökning av äldre i samhället och det finns en debatt i samhället angående hur boendet för äldre kommer att se ut i framtiden. Den största trenden enligt materialet är att det talas om en *särskildhet*. Och med *särskildhet* menas i kunskapsöversikten olika variabler som; fysiska förutsättningar (vård eller omsorgsbehov), hjälpmedel/teknik liksom speciella önskemål relaterade till ålder. Idag diskuteras och byggs *särskilda boenden* för äldre i allt högre utsträckning. Vidare ställs frågor angående huruvida det kommer att finnas tillräckligt med intressanta boenden för en allt större växande äldre befolkning, och hur ska 40-talisterna lockas att flytta från sina villor till mer storleks anpassande boenden för att ge plats åt de yngre familjerna. Kunskapsöversikten har kommit fram till följande slutsatser gällande äldres behov. Generellt vill äldre genomgå så få förändringar som möjligt, de vill kunna uttrycka sig på sitt modersmål, och de vill kunna fortsätta utöva sina traditioner och äta den mat de är vana vid. *”Etnicitet”* som begrepp används i kunskapsöversikten främst i samband med språkanvändning, och som en variabel som påverkar viljan att bo *särskildt*.

Enligt FoU rapporten *”Jag förstår inte vad dom säger”* (Linné 2005), beskriver Linné svårigheter som kan uppstå i och med att man som äldre immigrerar till ett nytt land och samhälle. Hennes kvalitativa studie bygger på intervjuer med 18 invandrare mellan 66-90 år. Ett av urvalskriterierna var att de skulle ha immigrerat till Sverige i vuxen ålder. Ambitionen med rapporten var att fokusera på vad de äldre invandrarna har för önskemål om vård och omsorg utan att lägga för stor tyngd på begreppet *”etnicitet”*. Att prata om olika kulturer är enligt Linné (2005) en fara då man med lätthet kan lämpa över ansvaret på olika så kallade representanter för kulturella grupper. Detta kan vara missvisande då en representant för en

viss kulturell grupp inte kan stå för allas åsikter inom den "egna" gruppen. Linné menar vidare att vårdtagarna idag är en mångkulturell grupp, "... vilket idag ställer högre krav på att ge en mer individuellt anpassad vård" (s.38, Linné 2005). Linné (ibid) diskuterar vikten av att prata om hur man ska arbeta med äldres behov och fördomar bland vårdtagaren och vårdgivaren. Viljan att få hjälp av människor från den egna kulturen bland äldre invandrare hänger ofta ihop med rädslan för den nya kulturen liksom de svårigheter som kan uppkomma när den äldre och vårdtagaren inte delar samma språk. Linné (ibid) menar att det är viktigt att prata samma språk för att kommunicera med varandra. För att kunna; upprätthålla en social relation, att kunna hälsa personalen välkommen, småprata och att den äldre ska kunna fråga den som ringer på dörren om de verkligen kommer från hemtjänsten (Linné 2005). Känslan av isolering bland äldre invandrare i Sverige är större än vad den svenska gruppen äldre säger sig uppleva. Att kunna kommunicera med det svenska samhället på olika sätt och på olika plan är enligt rapporten en viktig del i den förebyggande vården. Vidare bryter Linné (2005) ner föreställningen om att äldre invandrare i högre utsträckning än svenskar tar hand om sina äldre anhöriga. Enligt hennes informanter stämmer inte detta. Därmed är uppfattningen att äldre invandrare skulle behöva mindre kommunal hemtjänst än svenskar, enligt Linné (2005) missvisande. Anledningarna till att äldre invandrare använder sig av mindre hemtjänst än äldre svenskar sägs i stället bero på problem med språket samt dålig ekonomi. Att alltid behöva ha en anhörig tillgänglig, eller en professionell tolk i kontakten med samhället kan innebära stora svårigheter. Dessutom sker den mesta kontakten med vårdinstanser genom telefonkontakt. Linné avslutar sin rapport med att säga; "*Det vore värdefullt att fortsätta arbeta med att utveckla en mångkulturell vård och omsorg för att tillgodose de individuella behov av vård och omsorg som finns hos äldre invandrare*" (s.39, 2005).

Emilia Forssell (2003) behandlar situationen för invandrade anhöriga som får betalt för att hjälpa äldre närstående. Forssell (2003) beskriver att bland de äldre invandrarna som inte tar emot hjälp från den offentliga äldreomsorgen eller dem som tar emot hjälp i mindre utsträckning, är hemvårdsbidraget det mest förekommande alternativet till offentlig äldreomsorg.

"Hemvårdsbidrag är ett kommunalt bidrag som fastställs av Göteborgs kommunfullmäktige. Bidraget kan beviljas person, som av fysiska, psykiska eller andra skäl möter betydande svårigheter i sin livsföring och vårdas av anhöriga i hemmet. Som anhörig räknas i detta sammanhang även goda vänner och grannar. Arbetet skall främst bestå av personlig omvårdnad och vara av sådan art som man normalt inte hjälper varandra med i en familj"

(Utdrag ur Göteborgs stad Örgrytes blankett för ansökan om hemvårdsbidrag 2009).

Hemvårdsbidraget finns i 5 nivåer vilka prövas av en biståndsbedömare, som grund används en fastställd poängskala. Nivå 1 ligger 2009 på 892 kr i månaden, högsta nivån 5 är på 4458 kr i månaden (Göteborgs stads blankett för regler för hemvårdsbidrag 2009).

Enligt Forssell (2003) är invandrare överrepresenterade bland anhörigvårdare och omsorgstagare medan de i den offentliga äldreomsorgen är underrepresenterade.

I Forssells studie framgick även att en viktig anledning till att man väljer att tacka nej till den offentliga äldreomsorgen är att hjälpen som erbjuds ej upplevs vara anpassad efter individens behov varav språket var en signifikant faktor. Men även traditioner i att ta hand om de äldre spelar in gällande omsorgstagandet. Forssell (2003) menar vidare att uppgiften som anhörigvårdare inte är problemfri, då gränsen mellan renodlat arbete och anhörigskap blir diffus.

I Social rapport (Äldrecentrum 2006) *De äldres sociala situation* påvisas att äldre invandrare ofta har sämre pension än svenskfödda, något som kan tänkas påverka livsföringen i övrigt. Vidare beskrivs att gruppen generellt har sämre hälsa än personer födda i Sverige. Detta kan enligt rapporten (2006) bero på olika orsaker, såsom tunga och slitsamma yrken inom industrin och servicebranschen. Det kan även bero på tidigare traumatiska upplevelser i hemlandet såsom är fallet för många flyktinginvandrare. Vidare problematiseras kring det faktum att äldre invandare i genomsnitt har sämre ekonomi än infödda svenskar. Något som till stor del beror på reglerna gällande pensionsrätt. För att uppnå en full garantipension skall bland annat personen ha varit bosatt i Sverige i minst 40 år. Har man varit bosatt under kortare tid, sänks ersättningsnivån. Reglerna bidrar till en större ekonomisk sårbarhet för gruppen äldre invandrare. För att uppnå en skälig levnadsnivå, vilket nämns i Socialtjänstlagen 4 kap 1 §, hänvisas den äldre i dessa fall till att söka ekonomiskt bistånd i form av äldreomsorgsstöd. Vidare beskrivs att gruppen är överrepresenterad inom lågavlönade yrken vilket påverkar pensionsnivån negativt. Detta innebär en ekonomisk skillnad mellan äldre invandrare och svenskfödda äldre. Enligt rapporten (2006) finns det forskning som säger att gruppen äldre invandrare är överrepresenterade när det gäller att avstå läkarvård på grund av kostnaden. Detta gällde även tandläkarvård. Rapporten (2006) tolkar resultaten som att hälsa och ekonomi har ett samband.

SOU:s utredning 1997:76 *Invandrare i vård och omsorg - en fråga om bemötande av äldre* tillkom efter ett regeringsbeslut den 14 dec 1995. Utredningen kartlägger och analyserar

frågan om bemötande av äldre. I utredningen har tre forskare haft uppdraget att belysa bemötande av äldre, med utgångspunkt i hur äldre från andra länder upplever mötet med den svenska vård och omsorgen. Utredningen har utförts i form av en kvantitativ studie i form av en enkät samt en kvalitativ studie i form av djupintervjuer med 16 personer. Syftet med utredningen är att undersöka äldre invandras upplevelser av bemötande samt önskemål beträffande vård och omsorg inom hälso- och sjukvården samt socialtjänsten.

Enkätundersökningen man använt sig utav var riktad till äldre invandrare som besökt vårdcentraler i landet.

Resultaten påvisar att gruppen äldre invandrare är underrepresenterade både bland dem som har hemtjänst samt dem som bor i särskilda boendeformer. Med undantag för de äldre nordiska invandrarna, vilka nyttjar den offentliga äldreomsorgen i samma utsträckning som infödda svenskar. Enligt rapporten är detta även ett mönster internationellt. I den framgick att äldre invandrare kan tänkas tacka nej till den offentliga äldreomsorgen på grund av en tro att man av den offentliga äldreomsorgen inte kan få sina behov tillgodosedda på grund av tradition, seder och bruk. Utredningen refererar till forskning gjord i England 1996, där man återigen konstaterade att invandrare inte är en homogen grupp utan visar på stora skillnader i hur man vill ha sin vård och omsorg utformad samt skillnader i upplevelsen av bemötandet av professionella inom vård och omsorg. Signifikant i studien var att de grupper som ansåg sig vara briter i större utsträckning än invandrare ville ha sin vård och omsorg utformad på samma sätt som för infödda briter medan de grupper som ej såg sig tillhöra gruppen briter ansåg sig vara i behov av en särskild vård och omsorg. Även inom de etniska grupperna kan önskan i hur man vill ha sin vård och omsorg utformad skilja sig åt markant vilket återigen blir en påminnelse i att inte se på gruppen invandrare som homogen. En persons identifikation med sin ursprungsgrupp kan exempelvis variera från stark till svag vilket kan tänkas påverka synen på vård och omsorg och hur denna skall vara utformad.

I utredningen (1997:76) framgick att ingen av de utomeuropeiska äldre har klagat över bemötandet de fått inom vård och omsorg. Dock handlar det inte om att de inte skulle finnas ett missnöje, utan snarare handlar det om en vana, en tradition i att inte klaga. Detta har visat sig gälla om gruppen uppfattar sig själva som gäster i Sverige vilket påverkar upplevelsen av bemötandet positivt. Tacksamhet råder istället för att man ställer krav på sin vård och omsorg. Flertalet av informanterna i utredningen valde att istället söka hjälp i hemlandet. Strukturen inom svensk vård- och omsorgsverksamhet är avancerad samt kännetecknas av att vara väl utvecklad, flertalet av de äldre invandrarna kommer från länder där vård och omsorg inte är

lika väl utvecklad vilket förmodligen visar sig i form av att kraven på vård och omsorg därför kan vara lägre än bland infödda svenskar.

Vidare belyser utredningen att man i stor utsträckning använder sig utav professionell tolk vid exempelvis biståndsbedömning, medan det är mindre vanligt i vardagliga situationer såsom exempelvis i det direkta vårdarbetet, där man i större utsträckning använder sig utav icke professionella tolkar såsom anhöriga och flerspråkig personal. En femtedel av de medverkande i utredningen upplevde att de av personalen ofta eller alltid missförstods av vårdpersonalen. Ytterligare ett signifikant resultat är att hälsoinformation till äldre invandrare ibland är bristfällig och därmed efterfrågas informationsblad gällande vård och omsorg på andra språk än svenska. Bland de äldre invandrarna gavs högt betyg gällande huruvida information om given behandling getts tillfredsställande. Dock uppdagade forskarna av utredningen att flera respondenter ej visste vilken sjukdom de behandlats för vilket är anmärkningsvärt. Som tidigare nämnts väljer en del äldre invandrare att söka hjälp i sina hemländer, detta kan ha sin förklaring i kommunikationssvårigheter vilka lett till en felaktig eller avsaknad av diagnos.

Sett utifrån ett makrosociologiskt perspektiv ställs det enligt utredningen (SOU 1997:76) krav på tjänstemännen samt dess kunskap gällande bemötandet av äldre invandrare, exempelvis idealiskt i form av ett hänsynstagande till individens kulturella föreställningar. Utredningen tar upp ytterligare en viktig aspekt att det kan komma att ha betydelse i framtiden hur stark en etnisk, kulturell och/eller ideologisk en grupp är, vid planeringen och/eller framkomsten av inriktad vård och omsorg. Detta kan innebära att vissa grupper kan ha det lättare att få sina röster hörda och därmed sina behov tillgodosedda.

Vidare beskrivs vikten av att anställa flerspråkig personal i framtiden. Detta för att möta kommande behov. Ett ökat krav ställs även på utbildning bland de professionella gällande kulturella och etniska frågor för att i framtiden kunna tillgodose en ökad flexibilitet inom äldreomsorgen.

”Integrationens svarta bok- Agenda för jämlikhet och social sammanhållning”,
SOU:2006:79. Integrationens svarta bok, är en utredning som tillsattes av regeringen 2004. Uppdraget var att identifiera strukturell diskriminering föranledd av etnisk eller religiös tillhörighet. Som särskild utredare tillsattes Masoud Kamali. Vi har valt att läsa sammanfattningen av utredningen som slutfördes år 2006.

Strukturell diskriminering anses ta sig uttryck genom regler, normer, rutiner, vedertagna förhållningssätt, och beteenden i institutioner och andra samhällsstrukturer som utgör hinder för att uppnå lika rättigheter och möjligheter oavsett bakgrund (SOU 2006:79). Utredningen konstaterar att integrationspolitiken har kommit till en återvändsgränd. Detta eftersom att integrationspolitiken förutsätter begrepp som ”vi” och ”dom”, exempelvis ”vi”, ”svenskar”, och ”dom”, ”invandrarna”. Integrationspolitiken har utgått från att invandrare behöver integreras i det svenska samhället, medan det ej finns motsvarande krav på svenskar att anpassa sig till ett mångkulturellt samhälle. Utredningen menar att detta leder till en diskursiv ojämlikhet. Den motsäger inte att det finns lika rättigheter enligt lagen, däremot ifrågasätts huruvida det finns lika möjligheter. Vidare diskuteras att alla former av mänskliga samhällen är beroende av social solidaritet och en gemensam förståelse av världen. SOU 2006:79 menar att man i Sverige är vana att se till människors lika värde, vikten av att ha ett samhälle för alla samt likabehandlingsprincipen. Utredningen menar dock att dessa deklamationer blir motarbetade av den strukturella diskrimineringen som finns i våra samhällsinstitutioner. Vidare beskrivs att ”vi” i Sverige har förhållit oss till ett särartstänkande gällande vår integrationspolitik. Det vill säga att ”vi” har tillskrivit invandrare kulturella olikheter beroende på deras ursprung. Dessa olikheter har senare använts som förklaringar till varför det finns till exempel socioekonomiska skillnader. För att uppnå integrering skulle då krävas att särarten arbetas bort. Utredningen menar att integrationspolitikens tankar ligger farligt nära det gamla rasbiologiska särartstänkandet. Under ett begrepp som kulturell särart finns en stor risk att invandrarbakgrund, hudfärg och religion osynliggörs. Resonemang som att invandrare på grund av sin ”egenskap” som invandrare själva bär skulden för arbetslöshet och bidragsberoende har blivit en accepterad sanning.

Forskning visar att välfärdspolitik och integrationspolitiken fram till nu har förstärkt segregationen. En av utredningens slutsatser är att såväl välfärdspolitik som integrationspolitik i Sverige är i behov av förändring. Vidare beskrivs att Sverige behöver en ny politik där det främsta målet bör vara lika möjligheter och utfall för alla. En annan viktig slutsats är att strukturell diskriminering inte vidmakthålls av ”elaka” människor, utan att strukturell diskriminering befästs genom handlingar utförda av ”vanliga” människor.

Utredningen framhåller bilden av välfärden som en generell rättighet och även som av största vikt för utsatta individer i samhället. Det visar sig dock att det trots utopin om den generella välfärden, i verkligheten ser annorlunda ut. Det är inte ovanligt att det sker en selektiv tillämpning av välfärdspolitik (SOU 2006:79). Utredningen säger att diskrimineringens utgångspunkt är uppfattningen om att alla är ”olika”, samt att denna olikhet skulle motivera en

särbehandling av individer. En fara som finns i de samhällsliga institutionerna är att de aktörer som arbetar på fältet måste acceptera de spelregler som finns där. Om aktörerna accepterar de spelregler som finns, leder detta till reproduktion av maktordningen. Accepterar aktörerna inte spelreglerna, riskeras de att uteslutas från fältet.

3.3 Sammanfattning av tidigare forskning

Det finns mycket tidigare forskning att hitta när det gäller olika spektra av äldres situation i Sverige, vård och omsorg, och invandrare. Här följer en sammanfattning av den tidigare forskning som presenterats ovan.

Den nationella handlingsplanen (1998) säger sig veta vad som behövs för att höja kvalitén för äldre i Sverige, och pengar har avsatts till olika projekt för förverkliga dessa mål. Det har upprättats en handlingsplan för att komma till rätta med brister inom vård och omsorg för äldre. Mycket av forskningen talar för behovet av kompetenshöjning bland personal såsom utbildning gällande kulturkompetens och kulturella och etniska frågor. Mycket av materialet behandlar äldres särskildhet, eller sär-skilda behov, och hur man kan komma tillrätta med dem. Till särskilda behov räknas i mångt och mycket äldre invandrades behov, som i vissa avseenden anses skilja sig från äldre infödda svenskars behov. Särskilda behov kan vara att ha tillgång till flerspråkig vårdpersonal, eller bostäder där det finns möjlighet att upprätthålla tidigare traditioner och seder. Utredningen *"Integrationens svarta bok"* (SOU 2006:76), är en utredning som skapat diskussion i Sverige. Den talar om ett misslyckande i Sveriges försök att arbeta med integrationsfrågor. Vidare menar utredningen (2006) att vår tidigare integrationspolitik varit kontraproduktiv och att det som så mycket av vår andra forskning visar på till exempel särskildhet, olikhet och mångkulturellt mångfald som anses vara något positivt, istället används inom samhällsliga institutioner för att upprätthålla den strukturella makten. Det är upprätthållandet av den strukturella makten och "vi" och "dom" tänkandet som försvårar integration. Utredningen menar att visst har vi alla lika rättigheter, men pekar på att alla inte har samma möjligheter.

Viss forskning talar för att äldre invandrare i större utsträckning än äldre svenskar tackar nej till hemtjänst, på grund av att man tror att man inte har lika möjligheter att få sina behov tillgodosedda. Fler länder än Sverige sägs ha samma problematik och man kan skönja ett mönster internationellt. Fast äldre invandrare generellt inte klagat över bemötandet inom vård och omsorg i Sverige, är detta i sig inget bevis på att missnöje inte figurerar. Utan det kan

snarare handla om en tradition att inte klaga. Detta trots många missförstånd och svårigheter att sätta sig in i det svenska systemet. Forskningen vittnar om att anhöriga till den äldre invandraren ofta används som länk mellan den äldre och samhället. Sådan hjälp som man kan fråga sig om inte kommunen ska bistå med. Den anhöriga får ta rollen som tolk eller till exempel anhängvårdare. Ibland sker detta oavlönat, ibland utgår ersättning.

3.4 Aktuella lagar

Tjänstemännen inom den offentliga äldreomsorgen arbetar enligt Socialtjänstlagen (SoL). SoL utgör grunden för tjänstemännens arbete när det gäller att pröva rätten till bistånd. Vi har valt att presentera de vi anser vara de mest relevanta lagtexterna för vår studie.

1 kap. 1 § i Socialtjänstlagen. Socialtjänstens mål.

Samhällets socialtjänst skall på demokratins och solidaritetens grund främja människornas

- ekonomiska och sociala trygghet,

- jämlikhet i levnadsvillkor,

- aktiva deltagande i samhällslivet.

Socialtjänsten skall under hänsynstagande till människans ansvar för sin och andras sociala situation inriktas på att frigöra och utveckla enskildas och grupper egna resurser.

Verksamheten skall bygga på respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet.

4 kap. 1 § i Socialtjänstlagen. Rätten till bistånd.

”Den som inte själv kan tillgodose sina behov eller kan få dem tillgodosedda på annat sätt har rätt till bistånd av socialnämnden för sin försörjning (försörjningsstöd) och för sin livsföring i övrigt,

Den enskilde skall genom biståndet tillförsäkras en skälig levnadsnivå. Biståndet skall utformas så att det stärker hans eller hennes möjligheter att leva ett självständigt liv”.

I 5 kap. 4 § i Socialtjänstlagen står följande gällande särskilda bestämmelser för äldre människor:

”Socialnämnden skall verka för att äldre människor får möjlighet att leva och bo självständigt under trygga förhållanden och ha en aktiv och meningsfull tillvaro i gemenskap med andra”.

I 5 kap. 6 § i Socialtjänstlagen:

”Socialnämnden skall göra sig väl förtrogen med levnadsförhållandena i kommunen för äldre människor samt i sin uppsökande verksamhet upplysa om socialtjänstens verksamhet på detta område. Kommunen skall planera sina insatser för äldre. I planeringen skall kommunen samverka med landstinget samt andra samhällsorgan och organisationer”.

3.5 Val av perspektiv och teoretiska begrepp.

Teorin skall hjälpa forskaren att beskriva verkligheten, samt se samband mellan olika förhållanden. Forskning behöver alltid vara teoretiskt förankrat, likaväl som empirin är viktig under forskningsprocessen (Lilja 2005) . För att förankra vår studie teoretiskt har vi valt att använda oss av olika teoretiska perspektiv samt begrepp. Vår förhoppning med dessa är att de skall belysa studiens centrala teman utifrån olika aspekter.

Vi har valt att använda oss av Goffmans (2004) dramaturgiska perspektiv, Halls (1999) postkoloniala perspektiv gällande begreppet kulturell identitet, Kamalis begrepp (2006:79) ”vi” och ”dom”, samt hypotesen om dubbel utsatthet (Dowd & Bengtson 1978).

3.6 Goffmans dramaturgiska perspektiv

I jaget och maskerna (2004) presenterar Goffman sin interaktionsteori som brukar kallas för det dramaturgiska perspektivet. Perspektivet behandlar *jagets* och *detets* funktion, samt hur dessa två upprätthålls i det moderna samhället. Goffman (2004) beskriver med hjälp av en metafor i form av en teaterscen den interaktion som pågår mellan människor i det dagliga livet, och menar att det är rollerna som vi antar på denna scen som styr vår interaktion samt vårt agerande. Goffman menar vidare att vi alla är aktörer på scenen som han delar upp i två delar. Dels talar han om det offentliga rummet, det vill säga scenen, och dels talar han om ”bakom scenen”, som kan liknas vid bakom kulisserna. Goffman (2004) menar att människan som befinner sig på scenen spelar en roll, och att hon när hon gör detta måste vara beredd på att möta kritik samt bedömning från andra människor (som i detta fall jämföras med åskådare). Naturligtvis är detta en utsatt och krävande position och därför behöver människan utrymmet bakom scenen. Utrymmet används i syftet att dra sig tillbaks från uppmärksamheten, vara sig själv under en period utan att riskera att bli bedömd av andra. Det är även här man laddar batterierna inför sitt nästa rollframträdande på scenen. Enligt perspektivet spelar vi olika roller i olika situationer, och vid olika tidpunkter. Anledningen till att vi gör detta är att vi önskar upprätthålla en viss självbild inför oss själva, såväl som för

omgivningen. Människan önskar helt enkelt upprätthålla sitt eget sociala själv. Dessutom menar Goffman att alla situationer måste definieras för att individen skall veta hur hon skall bete sig, det vill säga vilken roll hon skall spela och hur hon skall interagera i en given kontext. För att detta skall framgå så använder sig människan av såväl verbala som icke-verbala medel för att uttrycka sig. Vi försöker med dessa medel förmedla vilka vi är, men ibland också vilka vi skulle vilja vara. Enligt Goffman (2004) är symboler viktiga när det gäller kommunikationen, och han menar att varje detalj har inflytande när det gäller interaktionen människor emellan. Goffman använder begreppet ”settings” och syftar med detta på ickeverbala medel som har symboliskt värde i interaktionen. Exempel på ”settings” är exempelvis kön, ålder, ras, ämbete, rang, utseende, kroppsspråk, kroppshållning, klädval etc. Enligt perspektivet är individens främsta mål vid interaktionen att behålla ansiktet på ”scenen”, det vill säga att spela sin roll väl och inte förlora ansiktet offentligt. Det handlar således om ett spel, där individen strävar efter att styra den information som man sänder ut till publiken. Detta eftersom det är denna information som ligger till grund för uppfattningen publiken sedan skapar sig av individen. Publiken har i detta avseende stor makt då de kan godkänna, respektive underkänna rollframträdanden om de ej finner det trovärdigt. Goffman (2004) poängterar dock att det inte är ett ensidigt spel, utan istället ett ömsesidigt spel där interaktionen människor emellan leder till att våra jag skapas, återskapas och bibehålls.

3.7 Kulturell identitet

Stuart Hall (1999) antar ett postkolonialt perspektiv i samband med att han problematiserar kring begreppen identitet och kultur. Hall (ibid) menar att identitet istället för att ses som något statiskt och oföränderligt, i stället borde ses som en process som aldrig fullbordas. Det vill säga att identiteten ej är något som är bundet till tid och rum, utan att denna är föränderlig över tid. Hall menar vidare att man genom att betrakta identitet på ovanstående sätt frigör möjligheten att ifrågasätta äktheten hos begreppet kulturell identitet. Vidare diskuterar och problematiserar Hall (1999) problematiken kring begreppet, då han menar att individer alltid talar utifrån en specifik kultur, samt sin egen historia. Allt individen säger och gör är således ”kontextuellt”.

Hall (1999) beskriver att det i huvudsak finns två sätt att betrakta och definiera begreppet kulturell identitet på. Det första synsättet innebär att man väljer att definiera kulturell identitet

som något kollektivt, något som är kännetecknande för en viss grupp med gemensam historia och tradition. Enligt Hall är det detta perspektiv som varit vanligast historiskt sett.

Enligt det andra synsättet väljer man istället att fokusera på de skillnader samt likheter som säger vilka vi faktiskt är, och har blivit. Genom att göra detta, får begreppet kulturell identitet en annan innebörd. Det går från att vara något statiskt, till att bli ett begrepp som innefattar en historia, såväl som en framtid. Den kulturella identiteten blir enligt detta synsätt något som visserligen är historiskt betingat, men även något som genomgår förändringar i samklang med historiens vingslag. Enligt Hall (1999) påverkar den egna historien och den egna kulturen oss på så sätt att den ständigt påminner oss om vårt ursprung genom minnet, myten och fantasin. Hall beskriver vidare att *”Kulturella identiteter kan därför ses som de slags instabila identifikationspunkter eller suturer som skapats av historiens och kulturens diskurser. Med andra ord: en positionering snarare än en essens”* (s.234, 1999).

I sitt fortsatta resonemang behandlar Hall (1999) att vad man definierar som olikhet respektive likhet, samt vart gränsdragningen sker i detta avseende beror på synvinkeln. Det vill säga, vem det är som betraktar. Vidare menar Hall (1999) att dessa gränsdragningar ändras kontinuerligt.

3.8 ”Vi” kontra ”dom”.

Kamali (i 2006:79) menar att när samhället kategoriserar individer eller grupper som tillhörande ”vi” respektive ”dom” innebär detta att man samtidigt underminerar dessa gruppers värde och därmed sätter dessa i ett maktunderläge. På så vis skapas vetenskapliga förklaringar av olikheter sinsemellan grupperna något som enligt Kamali skapar biologisk och kulturell rasism. Detta anser Kamali vara ett Europeiskt dilemma, då det finns en tendens att ge västländerna en överhöghet i relation till övriga världen. Kamali menar vidare att synsättet och särskiljandet mellan ”vi” och ”dom” baseras på västvärldens syn på utveckling och modernitet, modernitet ses i detta hänseende som bevis för att ”vi” i västvärlden innehar ett obestridligt kunskapsövertag i jämförelse med övriga världen. Enligt Kamali används detta synsätt som en legitim förklaring till varför ”vi” är bättre än ”dom”. Kamali använder begreppet andrafiering för att förklara uppdelningen i ”vi” och ”dom”. Andrafiering används som ett medel för att upprätthålla den egna maktpositionen samt för att kontrollera och bibehålla andra gruppers underlägsenhet. Kamali menar att andrafiering av olika grupper är något som har skett historiskt, och att detta fortfarande används. Det används enligt Kamali i dagens Sverige och dess samhällsliga institutioner. Denna institutionella och strukturella

uppdelning försvårar integrationen. Kamali menar att man genom att referera till olika grupper såsom ”svenskar”, respektive ”invandrare”, skapar ett ”vi” och ”dom” resonemang som leder till stora problem i att uppnå jämlikhet sett utifrån ett samhällsperspektiv.

3.9 Dubbel utsatthet

Något som flera av våra respondenter nämnde under intervjuerna var den dubbla utsatthet som deras vårdtagare besitter genom att tillhöra kategorin äldre såväl som kategorin invandrare. Begreppet dubbel utsatthet, samt dess motsvarighet i dess engelska benämning ”Double jeopardy”, är även något som har nämnts i delar av den forskning som har behandlats i studien. Det har visat sig svårt att via efterforskningar finna upphovsmannen till teorin om dubbel utsatthet. Däremot har efterforskningar lett till att vi har lyckats finna källor som diskuterar, samt prövar hypotesen. I dessa källor finns både fakta som underbygger teorin, såväl som fakta som motsätter sig existensen av dubbel utsatthet (se exempelvis Dowd & Bengtson 1978, Heikkilä 1994).

Trots svårigheter att härleda ursprungskällan till teorin om dubbel utsatthet har vi valt att använda teorin i studien. Anledningen till detta är dels att den känns relevant för studiens syfte och frågeställningar, och dels med anledning av att informanterna i fler än ett fall har hänvisat till teorin i sina svar. Vi anser med anledning av ovanstående att en presentation av teorin är nödvändig för att möjliggöra tolkning och analysering av intervjumaterialet i ett senare skede. För att greppa teorin har valet gjorts att använda källor som har applicerat och använt sig av begreppet.

För att betecknas som utsatt skall man tillhöra en minoritetsgrupp. En minoritetsgrupp kan exempelvis vara ”invandrare”, ”äldre” och/ eller ”handikappad”. Enligt hypotesen kan man hamna i en position av dubbel utsatthet om man tillhör två minoritetsgrupper. Enligt studien *Aging in a minority population* (Dowd & Bengtson 1978) konstateras att äldre individer tillhörande en minoritetsgrupp bär en dubbel börda. I undersökningen, som är genomförd i USA, framgår det tydligt att äldre minoriteter har ekonomiska, sociala och psykologiska bördor av att tillhöra ett samhälle där det ej råder etnisk jämställdhet. Detta har man kunnat konstatera genom att jämföra dessa gruppers förutsättningar med andra grupper av äldre som ej tillhör minoritets grupper. Vidare behandlas i artikeln att det bland forskare som studerar

äldre finns en önskan om att få tillgång till multietnisk forskning i högre grad, bland annat för att lättare uppfatta mönster av dubbel utsatthet.

Hypotesen om dubbel utsatthet utgår ifrån att man genom att sammanföra olika variabler kan uppfatta mönster. Dubbel utsatthet användes som begrepp för första gången 1964 i samband med att man undersökte eventuella mönster mellan variablerna ekonomi och hälsa. Studien kunde genom sammanförandet av dessa variabler konstatera att tillfredsställelse, eller livskvalité, bevisligen hänger ihop med ekonomi och hälsa (Dowd & Bengtson 1978). Man kan diskutera huruvida det är av betydelse att använda sig av en variabel som etnicitet när det gäller äldre, men enligt Dowd & Bengtson (1978) vore det konstigt att utesluta etnicitet som variabel då det finns mycket forskning som tyder på att detta är en utsatt grupp såväl ekonomiskt som ur ett hälsoperspektiv. Dowd & Bengtson (1978) menar vidare att socialpolitiken bör ha alla gruppers bästa intresse i åtanke, samt visa att de reflekterat över gruppers behov som inte tillhör majoriteten.

Det har även gjorts en del forskning i Sverige gällande äldre invandrades dubbla utsatthet. Ett exempel på detta är Heikkiläs (1994) studie *Mer än halva livet: en studie om äldre finska invandrare i Stockholm*. I studien testar Heikkilä hypotesen om dubbel utsatthet. Resultaten påvisade att hypotesen till stor del kunde styrkas utifrån de äldre finska invandrarnas upplevelser. Detta är en del av diskussionen som talar för att dubbel utsatthet existerar och bör analyseras, medan den andra delen hänvisar till att åldrande alltid är individuellt.

Enligt Heikkilä (1994) har hypotesen om dubbel utsatthet diskuterats flitigt under senare år, och blivit ett vedertaget begrepp som ofta appliceras på äldre invandrare. Men begreppet har också kritiserats, då effekter av dubbel utsatthet för äldre invandrare i vissa avseenden ej har kunnat påvisas. Sammanfattningsvis kan man således konstatera att hypotesen i vissa fall stämmer, medan den i andra fall är missvisande. Vi har i vår studie valt att använda oss av begreppet dubbel utsatthet för att kunna visa på hur faktorer såsom kulturell identitet/etnicitet, ekonomi och hälsa kan leda till att gruppen äldre invandrare kan ses som en utsatt grupp i det svenska samhället. Om så är fallet finns det ett behov av att minska utsattheten genom att exempelvis föra en diskussion kring behovet av individuellt anpassat bistånd och dess särskilda innebörd för äldre invandrare.

3.9.1 Sammanfattning av teori

Sammanfattningsvis kan konstateras att de teorier som valts till studien till stor del beskriver samspel i det vardagliga livet, samt interaktionen som pågår individer emellan. Huvudtemat i Goffmans (2004) dramaturgiska perspektiv, är just samspelet och signifikanta symbolers betydelse för samspelet och interaktionen. Perspektivet beskriver även de signifikanta symbolernas betydelse när det gäller individens strävan efter att definiera situationer, något som enligt Goffman (2004) är nödvändigt för att människan skall veta hur hon förväntas bete sig i en given kontext. Goffman menar vidare att det är denna definiering som ligger till grund för valet av roll som individen väljer att anta. Enligt perspektiven spelar i detta avseende alla detaljer en roll, även icke verbala medel såsom kön, ålder, raskarakteristiska drag, kläder, samt ämbete med mera. Interaktion beskrivs enligt Goffmans (2004) perspektiv i termer av ett växelvis samspel, eller som ett ömsesidigt spel, och han menar vidare att det är genom detta samspel som våra *jag* skapas, återskapas och bibehålls.

Halls (1999) perspektiv har gemensamma beröringspunkter med kamalis resonemang gällande ”vi” och ”dom” perspektivet. Hall (ibid) beskriver i sin text att man historiskt sett har valt att betrakta kulturell identitet som statiskt, oföränderligt och bundet till kollektivet. Kamali (2006:79) utgår ifrån att detta fortfarande görs, då han menar att samhället genom sin andrafiering av individer och grupper skapar ett tankesätt i form av ”vi” kontra ”dom”. Hall (1999) hävdar dock att kulturell identitet inte är ett statiskt begrepp, utan att detta i stället är något befinner sig i ständig förändring i samklang med historiens gång. Sammanfattningsvis kan man således konstatera att Halls (1999) begrepp kulturell identitet är flytande, medan Kamali (2006:79) menar att andrafieringen av individer är ett sätt att upprätthålla gamla strukturer. Något som Kamali ställer sig kritisk till (2006:79).

Teorin om dubbel utsatthet utgår ifrån hypotesen att man genom att tillhöra mer än en minoritetsgrupp kan komma att hamna i en dubbelt utsatt position, något som innebär att man utsätts för en dubbel börda. Det finns forskning som underbygger teorin, samtidigt som det finns forskning som förkastar teorins grundantagande (Dowd & Bengtson 1978). Hypotesen har vunnit stor popularitet under de senaste åren, speciellt i diskussionerna kring äldre invandrare. Begreppet har dock också utsatts för kritik då dubbel utsatthet för denna grupp inte alltid kunnat påvisas genom forskning (Heikkilä 1994).

4. Resultat & Analys

4.1 Bakgrund

Studien innefattar sju genomförda intervjuer. Samtliga av informanterna var yrkesverksamma som tjänstemän i den offentliga äldreomsorgen inom Västra Götalandsregionen. 6 av informanterna var biståndsbedömare till professionen, medan den 7:e arbetade som utvecklingsledare. Samtliga av informanterna var kvinnor i åldern 25-55 år.

4.2 Kultur, vanor och traditioner

Samtliga av våra informanter anser att synen på vård och omsorg skiljer sig åt mellan olika kulturer. Ansvar för de äldre invandrarfamiljerna tycks främst ligga på familjen istället för den offentliga äldreomsorgen. Kraven som ställs på anhöriga anses med anledning av detta vara högre än motsvarande krav från infödda svenskar. Den informella äldreomsorgen är därmed överrepresenterad bland invandrare.

Informanterna framhöll genomgående en bild om att äldre invandrare får och önskar få sin vård och omsorg tillgodosedd av familjen. Föreställningar om att familjen är central var genomgående bland informanterna. I Forssells (2003) studie framgår att en av anledningarna till att äldre invandrare ej tar emot hjälp från den offentliga äldreomsorgen, är att hjälpen som erbjuds inte upplevs vara anpassad efter individens behov. Orsakerna till att äldre invandrare tar emot hjälp i mindre utsträckning än infödda svenskar varierar. Förutom bristen på en behovsanpassad offentlig äldreomsorg kan orsakerna även analyseras i form av kulturella skillnader. Något som nedanstående citat belyser, i samband med att en av våra informanter problematiserar hur den äldre invandraren kan tänkas vilja ha sin vård och omsorg utformad.

”Jag har ett ärende där det varit ett problem att ta emot hemtjänst för att dom hjälper inte henne på samma sätt som man gör i hennes egna kultur. Hon vill ha det utformat så att det blir som en dusch efter att hon varit på toaletten, anhöriga gör så att de håller en kanna vatten för att duscha underlivet och nertill. Sen när hemtjänsten skulle göra det så blev det jätteproblem så dom sa nej till hemtjänsten för att hemtjänsten tyckte att deras egna sätt var bättre”. (Maria)

Den offentliga äldreomsorgen kunde således i detta läge inte anpassa omsorgen till individens behov, utan omsorgen gavs istället utifrån hur de professionella ansåg att den skulle utföras. Vilket fick konsekvenser i form av att den äldre invandraren tillslut tackade nej till kommande insatser. Utifrån Kamalis perspektiv skulle hemtjänstens agerande kunna hänga ihop med västvärldens syn på modernitet och överhöghet. Det vill säga att hemtjänsten erbjöd dusch på ett sätt som enligt den västerländska synen är mer modern. Som resultat av detta tackade kvinnan i det här fallet nej till det bistånd som erbjöds (Kamali 2006:79). Fenomenet visade sig även i SOU:s utredning 1997:76, där det framhölls att äldre invandrare kan tänkas tacka nej till den offentliga äldreomsorgen, på grund av tron om att individens behov ej skulle kunna bli tillgodosedd utifrån tradition, seder och bruk.

Den offentliga äldreomsorgen är, och skall vara utformad efter individens behov och önskemål. Vilket framgår i 1 kap. 1 § socialtjänstlagen *”Verksamheten skall bygga på respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet”*.

”En del invandrarfamiljer tar det förgivet att familjen skall sköta om och hjälpa till medan man i Sverige förväntar sig att samhället skall ta det ansvaret”. (Maria)

”...äldreomsorgen i Sverige är baserad på individen, men när det gäller äldreomsorg för andra kulturer försöker man först använda sig utav familjens resurser, man ställer mer krav på anhöriga än vad svenskar gör”. (Mia)

Vad gäller mötet med den äldre svarade informanterna att det ser annorlunda ut än vid mötet med en infödd svensk i och med att man ofta använder sig utav tolk, såväl professionell tolk som anhöriga och omsorgspersonal. Alla myndigheter bör anlita tolk som i förvaltningslagens åttonde paragraf anges följande: *” När en myndighet har att göra med någon som inte behärskar svenska eller som är allvarligt hörsel- eller talskadad, bör myndigheten vid behov anlita tolk”*.

Observera att ordet *bör* används istället för *skall*, vid formuleringen om myndigheten vid behov bör använda tolk. Det är upp till myndigheten att bestämma när, hur samt i vilka sammanhang tolk skall användas. Vilket även framgår under intervjuerna att inga direkta regler finns utan tjänstemannen själv bestämmer om och när en professionell tolk anlitas. Vi som forskare ser en risk i att den äldre invandraren inte alltid får den hjälp som behövs gällande kommunikationen, vilket kan påverka exempelvis handläggningen och rätten till bistånd.

En av våra informanter uppgav att sättet hur tjänstemännen talar med infödda svenskar och invandrare kan skilja sig åt,

”man får tänka på hur man pratar, att man pratar i korta meningar så att det inte blir för omständigt”. (Lisa)

Vi ser en möjlig risk när tjänstemännen använder sig utav tolk, att de endast kommunicerar det mest nödvändiga på grund av tidsaspekten vilket kan leda till att äldre invandare får sämre information än infödda svenskar. Vilket kan komma att påverka det bistånd man ansöker om eller inte, på grund av att sökande saknar kunskap om vad som faktiskt finns att ansöka om. Tidsaspekten är viktig då mötet med den äldre invandraren bör ges tillräcklig med utrymme för att handläggaren ej skall uppleva sig stressad på grund av tiden. Med detta som bakgrund är det inte orimligt att ett möte med tolk bör planeras med dubbel tidsåtgång. Något som det enligt informanterna inte alltid ges tid till.

Bland resultaten i vår studie framkom att ett av de ökade kraven som kan komma att ställas på den offentliga äldreomsorgen är språkinriktade äldreboenden eller andra typer av språkinriktade lösningar till exempel rätten till hemtjänstpersonal som talar modersmålet. Vi exemplifierar detta genom följande citat:

”jag får mer samtal från invandrare där de kräver t.ex. ett persisktalande äldreboende samt att man kräver att personalen skall prata deras språk”. (Maria)

En av våra informanter tror att kraven på information om den offentliga äldreomsorgen kommer att höjas i framtiden, särskilt bland gruppen äldre invandrare. Då det i nuläget finns stora brister när det gäller denna typ av information inom Västra Götalandsregionen. Resultatet i vår studie visar att informanterna upplever att äldre invandrare tar emot hjälp från den offentliga äldreomsorgen i mindre utsträckning än infödda svenskar. Hjälp ges istället främst av anhöriga och då i många fall i form av hemvårdsbidrag. Stina som arbetar i en invandrartät stadsdel beskriver följande:

”dem flesta som vi har här (äldre invandrare) har hemvårdsbidrag. Dem ansöker hellre om att ha någon anhörig som sköter, för det är väldigt ofta så”.

En nackdel med hemvårdsbidraget nämns i form av:

”den anhöriga är ju i en beroendeställning gentemot mig. Därför att det handlar om den personens inkomstkälla, och i många fall kanske enda inkomstkälla”. (Karin)

Det faktum att äldre invandrare i större utsträckning använder sig utav en informell omsorg konstaterar även Forssell (2003) som studerat invandrade anhöriga som får betalt för att hjälpa äldre närstående. Uppgiften som anhörigvårdare bedöms vara komplex då gränsen mellan renodlat arbete och anhörigskap blir diffus, den äldre invandrarens behov av omsorg men också genom beroendet till den handläggare som beviljar/avslår ansökan om hemvårdsbidraget (Forssell 2003). Fenomenet med anhörigvård kan vidare problematiseras utifrån att invandrade anhöriga då de vårdar sina äldre ökar sin isolering, och därmed försvåras möjligheten att integreras i arbetslivet och det svenska samhället. Detta inte minst bland kvinnor, då det oftast är dessa som vårdar anhöriga (Forssell 2003).

Det har betydelse om en person identifierar sig själv som invandrare, individens subjektiva upplevelse men även omgivningens. Vilket visas i en av våra informanternas tankebild om vem som kategoriseras som invandrare. Goffman (2004) menar att vi i skapandet av *jaget* är i beroende av mötet och den interaktion som sker i detta. Interaktionen består av olika symboler, icke-verbala eller verbala som används för att kommunicera. Det är i mötet, eller det som Goffman kallar för ”scenen” som vi skapar eller upprätthåller vårt egna jag. Alla symboler som används i mötet definieras och tolkas på något sätt av den andre som senare använder tolkningen till att skapa sig en uppfattning av individen på scenen eller i mötet (Goffman 2004). Citatet nedan belyser informantens (omgivningens tolkning) huruvida finländare kategoriseras som invandrare eller inte.

”...finländarna har vi ju, men dem....på nåt sätt räknar vi med, eller oftast räknar jag inte med dem”. (Karin)

Kamali (2006:79) kallar västvärldens resonemang kring integration för ”ett europeiskt dilemma”. Genom att använda begreppet andrafieringen kan vi få en möjlig förklaring till varför exempelvis finländare inte räknas in i kategorin invandrare.

Huruvida finländare ses som invandrare eller inte kan även tänkas ha att göra med att de nordiska länderna har traditioner, seder och bruk som i större utsträckning mer liknar de

traditionellt svenska. I SOU:s utredning (1997:76) framgick att äldre invandrare från de nordiska länderna tar emot lika mycket eller mer hjälp än infödda svenskar, vilket är signifikant om man jämför med övriga i gruppen äldre invandrare, där resultaten som vi tidigare nämnt, visar på motsatsen. En möjlig förklaring skulle kunna vara tjänstemännens sätt att kategorisera äldre invandrare, exempelvis genom att nordiska invandrare inte klassas som invandrare i samma utsträckning som utomnordiska invandrare.

Dunér & Nordström (2005) belyser de äldres beroendeställning gentemot exempelvis biståndsbedömare, vilka besitter makten att bevilja respektive avslå rätten till bistånd. Relationen är således ej jämlik utan asymmetrisk, vilket innebär ett ständigt närvarande maktperspektiv. Fenomenet kompliceras ytterligare genom att relationen parterna emellan i stort bygger på någon form av förtroende. Detta samtidigt som tjänstemannen utövar myndighetsutövning. Vidare bör nämnas att många äldre invandrare har dåliga erfarenheter av myndigheter och dess representanter. Vilket bland annat nämns av en av våra informanter i följande citat:

"...alltså, en del äldre, eller invandrare har ju, är ju väldigt skeptiska mot myndighetspersoner för att man kanske kommer från ett land där det är mer korrupt än vad svenska myndigheter är". (Sandra)

I den offentliga äldreomsorgen finns stora resurser bland omsorgspersonalen i form av flerspråkig personal vilket bl.a. nämndes i en av våra intervjuer.

"I Göteborgs stad gjordes för något år sedan en språkinventering bland de anställda inom omsorgen för att kartlägga vilka resurser som finns inom förvaltningen. Det var väldigt bra för där kunde vi se att vi hade många personer som jobbar som har språkkunskap". (Lisa)

"I min stadsdel har man gjort en inventering på all personal som pratar olika språk, en gedigen lista, på personalen på alla äldreboenden i alla fall. Vi lyckades få en persisk man till ett äldreboende där det fanns flera stycken på en avdelning där man pratade persiska". (Maria)

4.3 Samspel och kommunikation

Samtliga informanter uppgav att den största utmaningen och svårigheten i kommunikationen med äldre invandrare var språket. Den största problematiken gällande språket ansågs vara att det försvårade biståndsbedömningen. Enligt informanterna ledde språksvårigheterna till att det ibland var svårt att utröna huruvida det var personen själv som önskade det sökta biståndet, eller om det var anhöriga som ansåg att deras närstående var i behov av den sökta hjälpen. Detta eftersom det i många fall var anhöriga som tolkade i mötena. Språket uppgavs även som en utmaning när det gällde att boka tider via telefon, ge information med mera.

"Språksvårigheterna är jättestora". (Karin)

"Jag tycker inte direkt att det finns några möjligheter, jag tycker det mesta är svårigheter". (Maria)

Bilden som målas upp av informanterna gällande bristen på ett gemensamt språk, är något som är ett återkommande tema i forskningen gällande äldre invandrare. Exempelvis Linné (2005) behandlar att det är viktigt med ett gemensamt språk för att kommunikationen skall fungera människor emellan. Linné (2005) poängterar vidare att det gemensamma språket inte bara är av vikt för upprättandet av en social relation, utan även för bibehållandet av den sociala relationen. Vidare hävdar Linné (2005) att de språkliga svårigheterna är en av anledningarna till att äldre invandrare i större omfattning tackar nej till offentlig äldreomsorg, än motsvarande grupp äldre infödda svenskar. Linné (2005) problematiserar vidare kring det faktum att de flesta av de nödvändiga kontakterna med de samhällsliga vårdinsatserna sker via telefon, och menar att detta leder till osäkerhet och svårigheter för äldre invandrare i kontakten med den offentliga äldreomsorgen. En åsikt som delas av Forssell (2003) som menar att språket är en signifikant faktor till att äldre invandrare i vissa fall väljer att tacka nej till vård och omsorg.

Enligt Goffmans (2004) dramaturgiska perspektiv sker samspel och interaktion människor emellan med hjälp av symboler, varav språket ses som den viktigaste av dessa. Goffman (2004) menar att människan med hjälp av symboler, såväl verbala som icke-verbala, försöker definiera situationen samt förmedla vilka de är eller önskar vara. Sett utifrån dessa teoretiska utgångspunkter är de svårigheter som informanterna beskriver fullt logiska. Svårigheterna i kommunikationen skulle enligt perspektivet kunna härledas till bristen på ett gemensamt

språk, det vill säga en verbal symbol, som i sin tur försvårar för parterna när det gäller att förmedla sig själva samt utvärdera och definiera situationen. Detta skulle kunna förklara de svårigheter som studiens informanter uttrycker när det gäller bristerna på ett gemensamt språk. Vidare kan man konstatera med anledning av tidigare presenterad forskning, att informanternas upplevelser gällande språkets betydelse och svårigheter till stor del även delas av äldre invandrare.

Dock poängterar Linné (2005) att språksvårigheter kan överbyggas mellan äldre invandrare och personal, om bägge parter arbetar utifrån de förutsättningar som ändå finns för kommunikation. Detta kan bland annat ske genom användandet av kroppsspråk och ansiktsmimik. För precis som Goffman (2004) behandlar i sitt perspektiv finns det förutom språket en rad olika symboler, verbala såväl som icke-verbala, som används eller som kan användas som ett redskap i kommunikationen människor emellan. Nedanstående citat belyser möjligheter som personal inom äldreomsorgen ibland använder sig av när det gemensamma språket tryter:

” Man pratar med kroppen, och händer och fötter, men man gör sig förstådd, så det fungerar oavsett på ett bra sätt”. (Stina)

En uttryckt rädsla bland informanterna när det gällde kommunikationen, var att den eventuella bristfälligheten skulle kunna leda till att man inte skulle få tillräckligt med information kring ärendet och individens behov. Något som i sin tur skulle kunna leda till ett felaktigt beslut och därmed bistånd för individen. Flertalet av informanterna upplevde med anledning av detta att det i många fall ställdes högre krav på eventuella anhöriga i biståndsprocessen när det gällde äldre invandrare.

” Det ligger nog ett tyngre ansvar på anhöriga att förmedla behoven när jag möter invandrarfamiljer... ”. (Maria)

Även detta är en aspekt som avspeglas i den tidigare forskningen på ämnet. Linné (2005) menar att anhöriga till äldre invandrare ofta tar ett stort ansvar när det gäller kontakten med den offentliga äldreomsorgen. Ofta används anhöriga som en länk mellan de äldre invandrarna och samhället. Linné (2005) skriver vidare att det kan innebära svårigheter, såväl för den anhöriga som för den äldre. Detta då det kan upplevas som negativt att vara beroende

utav en anhörigs, eller en professionell tolks närvaro i kontakten med samhället. Enligt den nationella handlingsplanen (Wallström 1998) är kvalitét inom vård och omsorg likvärdigt med att äldre ges möjlighet att leva ett aktivt och oberoende liv. Detta är även något som påpekas i socialtjänstlagens 1 kap. 1 §, där det tydligt framgår att verksamheten skall bygga på respekt för människornas självbestämmande och integritet. En relevant fråga att ställa sig är således huruvida äldre invandrare ges samma möjlighet till oberoende samt integritet, som motsvarande kategori infödda svenskar. Detta då de i större utsträckning är beroende av sina anhöriga i kontakten med samhället. De har således inte samma möjligheter att själva uttrycka sina behov, och de har troligtvis inte heller samma möjligheter när det gäller att välja vad för information de vill, respektive inte vill, att anhöriga skall ta del av.

Oron bland informanterna gällande felaktiga beslut och därmed bistånd är ur denna synvinkel förståelig. Detta då de uttalar att de i större utsträckning använder sig av anhöriga och deras tolkningar av problem och behov, än när det gäller andra grupper. De använder sig således av en form av sekundärinformation.

”Kroppsspråket tror jag också kan vara en kulturell krock”. (Eva)

Men även andra icke verbala kommunikationsmedel såsom exempelvis kroppsspråk nämndes som en svårighet i kommunikationen med äldre invandrare. En av informanterna menade att man inom vissa kulturer gestikulerar, sitter och rör sig på ett visst sätt som man omedvetet läser in och tolkar enligt sitt eget perspektiv. Hon uppgav kroppsspråket som en kulturell krock. Som tidigare har nämnts finns det förutom verbala symboler, även icke verbala symboler som är av vikt för samspel och interaktion människor emellan (Goffman 2004). Enligt Goffman (2004) är människan beroende av dessa symboler för att lyckas med att definiera situationen, något som denne strävar efter för att veta vilket beteende eller roll som förväntas antas i den givna kontexten. Goffman (2004) menar vidare att människan för att lyckas med detta tolkar symboler såväl medvetet, som omedvetet, för att därefter anpassa sitt beteende till rådande situationen. Enligt detta perspektiv skulle ovanstående citats ”kulturkrock” kunna bero på att parterna tolkar situationen olika. Det vill säga att informanten, som uppgav att hon ibland misstolkar vårdtagarens kroppsspråk, kanske gjorde detta på grund av att hon tillskrev kroppsspråket ett annat symboliskt värde än vad som var avsett av sändaren (vårdtagaren). Detta då symboler, verbala som icke-verbala, inte är konstanta eller lika för alla (Goffman 2004). Tolkningen av symbolernas betydelse kan således vara individuella, såväl som kollektiva.

Ovanstående kan även kopplas till Halls (1999) problematisering kring begreppet kulturell identitet. Hall (1999) menar att den kulturella identiteten, och allt som tillskrivs denna, ej är bunden till tid och rum då den är under ständig utveckling. Precis som Goffman (2004), menar Hall att individen alltid handlar kontextuellt, utifrån sin egen historia och specifika kultur. Dock är Hall (1999) noga med att påpeka att kultur och kulturell identitet inte är statiska begrepp utan att de är föränderliga över tid.

Tolk sågs ibland som ett hjälpmedel för kommunikationen, men nämndes även som en svårighet för kommunikationen. En av informanterna hade otrevliga erfarenheter av tolkservice, då hon en gång blivit förmedlad en tolk som bevisligen feltolkat vitala delar av samtalet. En del av informanterna tyckte att det var svårt att få till stånd ett bra samtal med hjälp av tolk, då de ansåg att det i vissa fall var störande för kommunikationen att en tredje person var inblandad i samtalet. Vissa menade att det var väldigt mycket information som gick förlorad i möten som inkluderade tolk. Många av informanterna uppgav vikten av en kompetent och bra tolk.

”Jag kan ju aldrig vara hundra på att det blir rätt förmedlat, men det förutsätter jag. Och anlitar jag en professionell tolk så förutsätter jag detta”. (Lisa)

Samtliga av informanterna uppgav att de vid svårigheter med kommunikationen i första hand använde sig av professionell tolk, och i andra hand anhöriga. Trots detta uppgav de att det var vanligt att anhöriga fick gå in och tolka i möten.

”Det händer ju att anhöriga får gå in och tolka, och det är ju inte att rekommendera.. Det är ju enklare att ha tolk, och rättssäkrare naturligtvis”. (Karin)

Ovanstående citat belyser återigen den centrala roll som äldre invandrades anhöriga ofta har när det gäller kommunikationen med den offentliga äldreomsorgen.

De flesta av informanterna hade svårt att uppges konkreta möjligheter i kommunikationen med äldre invandrare. En av informanterna (Sandra) uppgav dock att det kunde vara berikande möten, i vilka det alltid fanns en möjlighet att tillförskaffa sig ny kunskap. En annan möjlighet

som hon benämnde var att kommunikationen med äldre invandrare kring biståndsinsatser på sikt kunde leda till mer individuella behovsprövningar än i dagsläget.

En strävan som finns när det gäller prövning av rätten till bistånd är att denna ska utgå från den sökandes individuella behov (Dunér & Nordström 2005). Trots detta uppgav flertalet av informanterna att de ibland upplevde att besluten som fattades inte var individuellt prövade, utan istället fattades på en generell basis. Det vill säga, att vård och omsorg inte anpassas efter individen utan att individen istället anpassades efter den vård och omsorg som finns tillgänglig. Även forskning konstaterar att så ofta är fallet. Såväl Linné (2005), som SOU 1997:76 behandlar vikten av en mer anpassad vård, som utgår ifrån individen och dess specifika behov.

Samtliga av informanterna angav tolk som ett nödvändigt hjälpmedel för biståndsbedömningen. Andra hjälpmedel som nämndes vara nödvändiga i arbetet med äldre invandrare var kulturkompetens, kunskap om posttraumatisk stress samt kunskap om religion. Speciella kunskaper som efterfrågades var exempelvis kännedom om kulturspecifik mat, religiösa tvättningsritualer med mera.

De hjälpmedel som efterfrågades var till stor del av samma karaktär då det även här rörde sig om kulturkompetens och religionskunskap. Men även kunskap om integration, traditioner, seder och bruk efterfrågades.

”jag skulle vilja ha spetskunskap om de olika kulturer som vi möter idag”. (Maria)

En av informanterna uppgav att ett viktigt hjälpmedel var att föra aktiva diskussioner kring gemensamma mål, förhållningssätt och etik i arbetsgruppen. Detta gjordes visserligen enligt samtliga av informanterna redan, dock inte alltid i den utsträckning man hade önskemål om. Något som av informanterna ansågs bero på tidsbrist.

Två av informanterna uppgav att de tyckte att det var viktigt med kunskap gällande hur man ser på vård och omsorg i andra kulturer, samt vad man överlag önskar för hjälp från den svenska offentliga äldreomsorgen. Detta eftersom de menade att denna form av kunskap skulle underlätta kommunikationen och kontakten i det konkreta arbetet med äldre invandrare.

De hjälpmedel i form av kunskap som efterfrågas ovan är ett återkommande tema i den tidigare forskningen, då mycket av forskningen talar för behovet av kompetenshöjning. Enligt

SOU 1997:76 kommer framtiden att innebära ökade krav på de professionella i form av kompetens gällande kulturella och etiska frågor. Även Melle (2006) konstaterar vikten av en ökad kompetens gällande dessa frågor. Linné (2005) efterfrågar precis som en av informanterna fler diskussioner kring synsätt, förhållningssätt och etik, då hon menar att detta skulle leda till en ökad medvetenhet samt kvalitet gällande vård och omsorg av äldre invandrare.

Vissa av informanterna uppgav dock att det kunde finnas en fara med att generalisera alltför mycket. Följande citat belyser detta:

”Men sen är det viktigt att tänka på att alla är ju individer också, man kan ju inte dra alla över en kant..”. (Eva)

Citatet belyser återigen vikten av att föra en ständig diskussion kring de egna förhållningssätten, samt synen på invandrare som en homogen grupp. Enligt SOU 2006:79 kan detta synsätt leda till en uppdelning i ”vi” respektive ”dom”. Detta är enligt utredningen (2006:79) något som har avspeglats i samhället samt resulterat i en större segregation snarare än integration. Även Hall (1999) belyser att det man i många fall i stället för att fokusera på olikheter grupper emellan, snarare borde se till likheter.

När det gällde frågan huruvida informanterna i sin yrkesroll mött äldre invandrare som uttryckt svårigheter att göra sig förstådda med den offentliga äldreomsorgen, varierade svaren kraftigt. Två av informanterna hade aldrig upplevt detta, medan två upplevde att det var vanligt. Två av informanterna uttryckte att det var lika vanligt bland äldre invandrare som bland infödda svenskar att de upplevde dessa svårigheter. Något de kopplade till att det svenska systemet var svårt att förstå, oavsett härkomst.

Vad de skiftande svaren gällande denna fråga beror på går endast att spekulera i. Men huruvida informanterna i sin yrkesroll mött äldre invandrare som uttryckt svårigheter att göra sig förstådda med den offentliga äldreomsorgen, och i vilken utsträckning de har gjort detta, skulle exempelvis kunna vara kopplad till hur invandrartät kommunen respektive stadsdelen är. Enligt vår hypotes skulle således informanterna i invandrartäta områden troligtvis ha större erfarenheter av detta, än de verksamma i områden med lägre antal äldre invandrare. Vår hypotes stämmer på ovanstående informanter, dock går det ej att dra en generell slutsats

gällande detta, med anledning av att ingen av den tidigare forskning som presenterats i studien behandlar detta.

4.4 Information

När det gäller information på sökandes modersmål har det sett olika ut i de kommuner samt stadsdelar som vi besökt. Vissa uppger att de har broschyrer på många av språken, medan andra uppger att de endast har broschyrer översatta till ett fåtal språk. En tredje kategori säger att de delger muntlig information med hjälp av tolk. De broschyrer som delas ut till äldre invandrare innehåller oftast kortfattad information och inledande information om vård och omsorg. Enligt tjänstemännen får de äldre invandrarna troligtvis mycket av informationen via sina anhöriga.

På frågan huruvida äldre invandrare får tillräckligt med information påpekar en av tjänstemännen att det finns mycket information även ute i samhället, exempelvis genom media som är svår att ta del av om man inte talar svenska. Vidare menar vår informant att de ger samma information till både äldre svenskar och invandrare. Mer information fås när den efterfrågas. En annan av informanterna menar att det skiljer sig mellan den information svenskar och invandrare får. Men att det också kan skilja sig åt mellan invandrare beroende på var i världen man kommer ifrån.

” Om man har en driven familj som känner till systemet, sina rättigheter och samhället påverkar detta. De flesta som har invandrat är inte så aktiva i samhället, vilket bidrar till att de inte ges den adekvata information de har rätt till”. (Mia)

Huruvida man har anhöriga som är insatta i det svenska systemet eller inte, borde inte påverka informationens tillgänglighet. Linné (2005) konstaterar i sin rapport motsatsen till vad som är den gängse uppfattningen om äldre invandrare och deras anhöriga. Anhöriga tar inte i högre utsträckning än svenskar hand om sina äldre anhöriga. Dock finns det annan forskning som hävdar motsatsen, exempelvis Forssell (2003).

Majoriteten av våra informanter tycker att det är viktigt att det finns ett komplement till den muntliga informationen. En av våra informanter från en kommun med låg andel äldre invandrare uppger följande:

”...på ett första möte så är det, det blir så mycket information för den gamle personen, och sån information tror jag nästan att man går miste om, om man inte får de dom här lapparna som delas ut för det är nåt man kan liksom smälta lite, all information man får... Och tänka på”. (Sandra)

Goffman (2004) menar att människan aldrig träder in i en situation fullt medveten om hur situationen ser ut, utan individen definierar situationen eller mötet efterhand. För att kunna förstå situationen förutsätts social interaktion och reflektion (Goffman 2004). Vår informant Sandra uppger ovan att hon tror de äldre missar stora delar av informationen, om det ej finns skriftlig information tillgänglig vid mötet. Denna skulle kunna ses som ett komplement för att medvetet förmedla ytterligare budskap som kanske inte alltid kan förmedlas i situationen där den äldre befinner sig. Kommer man som äldre invandrare och möter en institution där man inte kan göra sig förstådd, finns möjligheten att det läggs mer uppmärksamhet på gester, symboler och röstläge. Enligt Goffmans (2004) dramaturgiska perspektiv består ett språk av mycket mer än av ord. Dock kan det behövas en bredare möjlighet att kommunicera med samhällets representanter utöver kroppsspråket.

Enligt tidigare forskning nämns en av anledningarna till att äldre invandrare använder sig av mindre kommunal hemtjänst vara, problem med språket samt dålig ekonomi (Linné 2005). Dålig ekonomi har konstaterats påverka hälsan i en negativ riktning (Äldrecentrum 2009). Dålig ekonomi samt isolering på grund av sämre möjligheter att kommunicera med samhället kan vara faktorer som bekräftar teorin om dubbel utsatthet (Dowd & Bengtson 1978). Den dubbla utsattheten kan i sin tur leda till att äldre invandrare är i behov av mer hjälp/bistånd än äldre infödda svenskar, som generellt sett har bättre ekonomi (Äldrecentrum 2009). Linné (2005) skriver att möjligheten att kunna kommunicera med samhället och dess instanser anses vara av oerhörd vikt för den förebyggande vården.

I ”*Integrationens svarta bok*”, konstateras att alla har samma rättigheter enligt lagen, men att strukturell diskriminering kan vara ett hinder för att uppnå samma möjligheter (SOU 2006:79) Strukturell diskriminering skulle kunna vara att inte erbjuda alla samma möjligheter, i det här fallet att inte kunna erbjuda skriftlig information på ett annat språk än svenska. Även fast behovet av att informera om individens rättigheter är lika stort oavsett etniskt ursprung. Eller om man spekulerar utifrån den tidigare forskning, så är behovet större om man kommer från ett annat land än Sverige.

”Det finns inte utförligare informationsblanketter än de broschyrer som finns upptryckta, vilka endast ger en inledande information av vård och omsorg. Och jag känner att det kanske är meningen att de inte skall veta vad de har rätt till? Känns det som i alla fall”. (Mia)

I området där Sandra var verksam fanns det inte till hennes kännedom informationsbroschyrer på andra språk än svenska. Samma svar uppger en annan informant i ett område med en låg andel äldre invandrare. Hon uppgav att hon informerar muntligt och inte har tillgång till översatta broschyrer.

En av informanterna som är verksam på annan ort anser att det hade underlättat att ha en folder med allt man kan ansöka om, för det finns inte tid att sitta att informera om precis allt som finns. Hon brukar vid frågor svara att den äldre kan ansöka om precis allt denne behöver.

Flera av våra informanter säger att den äldre får information om bistånd först i samband med att denne hamnar på sjukhus. Oftast har den äldre klarat sig tidigare, själv, eller med hjälp av anhöriga. I våra intervjuer har vi utgått från ”äldre invandrare”, men som en av våra informanter i en invandrartät kommun påpekar, så är det inte heller säkert att äldre infödda svenskar vet vad de har rätt till för hjälp. Tilläggas kan göras att andra informanter påpekar att det finns mer lättillgänglig information i samhället om man behärskar svenska språket.

Något som en av våra informanter tycker är viktigt är att det skall finnas information på olika språk om ”Stöd till anhöriga”.

*”Där är verkligen en anhöriggrupp som kan behöva extra stöd och hjälp mycket mer än svenskar, men den har dem slutat trycka. Sen tror jag att det finns på Göteborgs Stads hemsida på olika språk. Anhöriginformationsbladet.” **Är det något du anser behövs?** ”Ja, där ligger vi långt efter, man kan inte fatta att det är 2009 i Sverige”. (Maria)*

Vi kan konstatera att brist på adekvat och tillgänglig information, leder till mindre möjligheter att hävda sina rättigheter.

SOU 2006:76, menar att den generella välfärden är av stor betydelse för att kunna ha ett solidariskt samhälle, särskilt viktigt är den generella välfärden för grupper som tillhör en

minoritet. Utredningen säger dock att verkligheten visar att det inte är ovanligt att generell välfärd blir till selektiv välfärd (2006).

Bland de tjänstemän vi intervjuat var kunskapen om befintlig information på andra språk än svenska av varierad art. En del uppgav att det fanns information medan andra uppgav att de inte visste. Dock vet vi att det numera inte finns någon upptryckt information om den offentliga äldreomsorgen att inhämta från Stadskansliet (Klingberg 090323). Det material som finns att inhämta är demensförbundets skrift *Glömska - kan vara en sjukdom* som finns på flera olika språk, vilken kan laddas ner från deras hemsida (Demensförbundet 2009).

4.5 Framtidens äldreomsorg

Man kan utifrån tidigare forskning dra den tveklösa slutsatsen att gruppen äldre kommer att öka i framtiden. Trots detta var det ingen av våra informanter som tog upp ökningen av äldre som en problematik. Däremot fanns det en oro för den ekonomiska krisen, och hur denna kan komma att påverka den offentliga äldreomsorgen.

Flera av våra informanter trodde att det med tiden kommer att finnas fler boenden med inriktning mot specifika grupper. Idag finns det redan äldreboenden med språklig/etnisk inriktning. Som det ser ut idag finns det exempelvis ett finskt äldreboende, ett spanskt, ett judiskt med flera. En av våra professionella kunde se både fördelar och nackdelar med särskilda boenden. Hon menade att det fanns en trygghet att kunna kommunicera med personalen, men att den äldre också kan uppleva att denne inte vill ansöka om ett särskilt boende då de tror att de inte kommer att bli lyssnade på av personer från samma kultur. Detta kan bland annat ha att göra med en förförståelse av människor från samma kultur. Goffman (2004) menar att när vi möter andra människor så har vi en uppfattning av vad dessa har för avsikter i mötet, och i många fall använder vi våra tidigare erfarenheter för att komma underfund med vad den andra har för avsikt. Det kan hända att rädslan för att bli missförstådd i den egna kulturen också är stor.

Våra informanter spådde att det i framtiden kommer att ställas krav på större kunskap hos personalen gällande språk, kulturer, seder och bruk.

”Det judiska boendet som finns i stan, där är det tryck, där är det långa köer. Där är det svårt att få. Där är det också så att de lever länge dom som bor kvar där. Det är väldigt specialinriktat”. (Stina)

Tidigare forskning säger att äldre generellt vill genomgå så få förändringar som möjligt. De vill kunna uttrycka sig på sitt modersmål och de vill kunna äta den mat dem är vana vid (Forsemalm 2008). Enligt Wallström (1998) är ett solidariskt samhälle ett samhälle som tar väl hand om sina äldre. Ett av ledorden i propositionen är *kvalité*, och innebär i detta sammanhang möjligheten till att leva ett aktivt och oberoende liv, men också att de som arbetar i vård och omsorg har utbildning och är tillräckligt många. *Trygghet* är ett annat av ledorden, och innebär ett stabilt pensionssystem och en tillräckligt väl utbyggd äldreomsorg. I relation till vad våra informanter har sagt är möjligheten att kommunicera med vårdpersonalen en viktig del för att uppleva trygghet. Tredje ledordet som nämns i propositionen är *delaktighet*. Delaktighet ska nås genom att äldre upplever att de tas på allvar i samhället samt har möjlighet att påverka sin vardag (1998). En förutsättning för detta är enligt Linné (2005) att man ges möjlighet att vara delaktig och kunna påverka sin vardag, att förstå vad som sägs samt att bli förstådd (1998).

”Sen har det kommit mycket mer det här också att man beviljar social samvaro och så, för förut har det varit mycket kring praktisk hjälp och så. Nu tänker man mer på .. att man tittar på individens behov. Innan skulle det vara så rättvist, men nu är det individuellt”. (Eva)

En av våra informanter uppgav att det i framtiden kommer att behövas avdelningar med specialinriktningar för att möta upp nya behov. Hon ansåg att det istället för hela boenden var en fördel med inriktade enheter på äldreboenden, detta för att kunna behålla mångfalden på dessa. Flera av våra informanter ser ett kommande behov av att i framtiden rekrytera fler människor inom vård och omsorg med språkkompetens. Även SOU (1997:76) tar upp vikten av att i framtiden kunna anställa språkkunnig personal för att möta upp behoven.

Utveckling av specifika äldreboenden eller så kallade *sär-skilda* boenden som en del av den framtida äldreomsorgen, tar både våra informanter och den tidigare forskningen upp. Särskildheten som Forsemalm (2008) beskriver kan handla om speciella önskemål relaterade till ålder, vård eller omsorgsbehov, eller språk. Att tillhöra en annan etnicitet än den svenska beskrivs vidare som en variabel som påverkar viljan av att bo *sär-skilt* (2008). Å andra sidan

hävdar SOU 2006:79 att det finns en fara med att särskilja på invandrare från svenskar, det vill säga att det som beskrivs som olikheter underblåser ett *vi* och *dom* tänkande och manifesterar strukturell diskriminering. Trots en tro på att äldre invandrare kommer att ställa nya krav på särskilt boende så var, år 1997, gruppen äldre invandrare underrepresenterad bland dem som då hade hemtjänst och bodde i särskilda boendeformer (SOU: 1997:76).

”Äldreomsorgen kommer förmodligen att se annorlunda ut på grund av de nya krav som ställs. Om jag blir dement tappar språket går jag tillbaks till mitt modersmål och då hoppas jag att det kommer finnas personal som jag kan kommunicera med. Så att jag får den hjälp jag behöver”. (Mia)

Redan nu uppger de professionella att de försöker matcha t. ex hemtjänst och vårdpersonal efter vårdtagarens behov i största möjliga mån. Ansöker exempelvis en serbisktalande vårdtagare om hjälp på sitt språk, försöker man inom vård och omsorg att matcha vårdpersonalen efter dennes behov.

”Alltså, i våra hemtjänstgrupper så har vi personal som talar olika språk. Så man har ju personal som talar bosniska, persiska ja, dom...dom har olika kompetenser då. När vi tittade igenom ett lag som jag jobbar emot så...dom talar jättemånga språk”. (Eva)

När vi bad de professionella tala fritt om deras visioner om äldreomsorgen uttryckte två av våra professionella ”oro” inför framtiden.

”Visionerna från politikerna är ju väldigt fina. Allt det här att man ska ha valmöjligheter och bestämma själv av insatserna och allt vad det är för någonting utifrån beviljat bistånd. Att hitta former för att kunna uppnå det, det är det som är utmaningen just nu”. (Stina)

Den andra informanten som uttryckte oro inför framtiden, oroade sig främst för den ekonomiska krisen och dess eventuella konsekvenser för den offentliga äldreomsorgen. Samma informant uppgav vidare att äldre är en diskriminerad grupp i Sverige redan i dagsläget, och hon oroade sig för att den ekonomiska situationen skulle stigmatisera gruppen ytterligare.

Gällande frågan om hur hon trodde att framtidens äldreomsorg kommer att se ut, så tog en av de professionella upp att hon trodde att hjälpen och stödet inte kommer att vara lika biståndsbedömt. Det vill säga att vårdtagaren istället kommer att ansöka om timmar, t. ex 8 timmar istället för specificerade insatser. Med de timmar som vårdtagaren sedan beviljas kan hon/han själv bestämma vilken hjälp som skall ges. Hon trodde också att framtidens äldreomsorg kommer att förändras när en ny generation tar vid. Möjliga förändringar är att anhöriga kommer att ställa upp i mindre grad, detta på grund av förvärvsarbete. I regeringens proposition nämns att äldrepolitiken står inför flera nya utmaningar i framtiden. För att höja kvalitén i den offentliga äldreomsorgen vill man bland annat att resurserna till forskning och stödet till anhöriga ska bli bättre (Wallström 1998).

En annan informant tyckte att det behövdes mer studier om vad gruppen äldre behöver, mer utbildad personal inom vård och omsorg och att det behövs utrymme för saker som inte passar endast svenskar. Det som de har att erbjuda inom deras kommun i dagsläget anser hon inte passar alla människor.

”För att alla de här träffpunkterna där är det också svensk husmanskost och det är dragspelsmusik... Och det är liksom jättetrevligt.. men om man inte kan svenska så är det kanske inte så kul med allsång...”. (Sandra)

Linné (2005) konstaterar i sin rapport att *”Det vore värdefullt att fortsätta arbeta med att utveckla en mångkulturell vård och omsorg för att tillgodose de individuella behov av vård och omsorg som finns hos äldre invandrare”*(s.39, 2005).

4.6 Sammanfattning av resultat och analys

Studiens mest framträdande resultat är att samtliga av informanterna upplevde att synen på vård och omsorg skiljer sig åt mellan olika kulturer. Framförallt gällande familjens roll, då anhöriga enligt informanterna i andra kulturer än den svenska förväntas inta en mer aktiv roll när det gäller vård och omsorg av äldre personer. Studiens resultat visar att informanterna upplever att äldre invandrare tar emot hjälp från den offentliga äldreomsorgen i mindre utsträckning än infödda svenskar. Hjälpen ges istället främst av anhöriga, och då i många fall i form av hemvårdsbidrag. Informanterna framhöll genomgående bilden av att äldre invandrare ställer större krav på sina anhöriga, samt att de i större omfattning får, och önskar få vården de

behöver av sina närstående. Skälen till att äldre invandrare tar emot hjälp i mindre utsträckning än äldre infödda svenskar antogs av informanterna till stor del bero på ovanstående. Vidare visar studiens resultat på att informanterna hade en tendens att kategorisera olika grupper som invandrare, respektive inte invandrare beroende på ursprungsland. Flertalet räknade exempelvis inte in äldre finländare i kategorin äldre invandrare.

Språket sågs som den största utmaningen och svårigheten i kontakten med äldre invandrare, något som förklarar varför samtliga informanter uppgav tolk som det viktigaste hjälpmedlet i kontakten med äldre invandrare. Förvånande nog angavs även tolk som en svårighet av informanterna. Den största problematiken angående språket uppgavs vara att bristen på ett gemensamt språk försvårade biståndsbedömningen. En uttryckt rädsla bland informanterna var att språkets eventuella bristfällighet skulle kunna leda till felaktiga beslut och bistånd. De menade vidare utifrån detta att det ställs högre krav på anhöriga till äldre invandrare att förmedla behoven vid biståndsprocessen. Även icke-verbala kommunikationsmedel så som exempelvis kroppsspråk, sågs av informanterna som en svårighet, och uppgavs vara en källa till att kulturella krockar ibland uppstod. Trots att samtliga informanter var överens om att professionell tolk var att föredra, och att dessa skulle användas i första hand vid kommunikations svårigheter uppgav de att det var vanligt att anhöriga fick gå in och agera tolk.

De hjälpmedel som angavs som viktiga och eftersträvansvärda i arbetet med äldre invandrare uppgavs av samtliga informanter vara kulturkompetens samt kunskap av olika former, exempelvis gällande posttraumatisk stress, religion, kulturspecifik mat, religiösa tvättningsritualer med mera. En av informanterna uppgav vidare att det var av vikt att föra en diskurs gällande gemensamma mål, förhållningssätt och etik på arbetsplatsen. Två av informanterna uppgav att det var viktigt med kunskap gällande synen på vård och omsorg i andra kulturer, men vissa av informanterna påpekade även att det var viktigt att inte generalisera alltför mycket, då alla är individer.

Studiens resultat visar på att det överlag finns dåligt med information upptryckt på olika språk, utöver det svenska. Enligt tjänstemännen får de äldre invandrarna troligtvis mycket av informationen via sina anhöriga. I övrigt är de hänvisade till att ta del av den information som

förmedlas av samhället till alla äldre, på svenska. Information ges även muntligt när den efterfrågas via tolk.

När det gäller framtidens äldreomsorg, och en eventuell anpassning av denna för att möta äldre invandrades behov uppgav informanterna att nya krav troligtvis kommer att ställas i framtiden gällande anpassade boenden, språkkompetens samt kunskap om kultur, seder och bruk. Vissa av informanterna uttryckte en oro inför framtiden, då de menade att visionerna om valfrihet oftast inte förverkligades, utan istället förblev just visioner. Ett annat orosmoment var den befintliga ekonomiska krisen, samt vad denna skulle få för konsekvenser i stort för den offentliga äldreomsorgen. Vidare ansåg informanterna att den offentliga äldreomsorgen måste genomgå förändringar, för att anpassas till de nya krav som kommer att ställas i framtiden.

Studiens resultat stämmer till stor del med tidigare forskning på ämnet. De skillnader som finns består i uppfattningen gällande orsakerna till varför äldre invandrare tar emot hjälp i mindre utsträckning från den offentliga äldreomsorgen än motsvarande kategori infödda svenskar. Forssell (2003) menar att orsakerna till detta går att finna på ett strukturellt plan, det vill säga att man ofta tackar nej eftersom hjälpen inte upplevs som anpassningsbar.

Uppfattningen bland studiens informanter är dock att äldre invandrare i större utsträckning tackar nej till hjälp från den offentliga äldreomsorgen på grund av tillskrivna kulturella anledningar såsom familjens centrala roll. Dock delar våra informanter Forsells (2003) uppfattning att rädsla för att inte få sina särskilda behov tillgodosedda i vissa fall även påverkar äldre invandrades val gällande vård och omsorg. Linné (2005) avviker från övrig forskning, samt våra informanter, då hon hävdar att anhöriga till äldre invandrare ej tar hand om dessa i större utsträckning än anhöriga till motsvarande kategori infödda svenskar.

5. Avslutande diskussion

Syftet med studien var att undersöka om ett ökat antal äldre invandrare ställer nya krav på den offentliga äldreomsorgen. Fokus låg på tjänstemän i Västra Götalandsregionen inom den offentliga äldreomsorgen och deras upplevelser.

Ett andra syfte var att ställa tjänstemännens upplevelser i relation till tidigare forskning gällande äldre invandares upplevelse av den offentliga äldreomsorgen i Sverige.

Det känns viktigt att påpeka att vi i utformandet av intervjumallen och i frågeställningarna har utgått från att det finns olikheter mellan äldre invandrades behov och äldre svensks behov. Det kan tyckas att vi styrt vårt innehåll i en viss riktning genom att ha utgått från påstådda olikheter, samtidigt har detta gjorts för att synliggöra eventuella skillnader såväl som för att öppna upp en diskussion kring just äldre invandrades situation inom den offentliga äldreomsorgen. Man kan även se det utifrån Kamalis (2006:79) perspektiv, det vill säga att vi i utformandet av vår studie har hamnat i samma fälla som han anser att den svenska integrationspolitiken har hamnat i. Med det menar vi att vi i vår studie har utgått från ett ”vi” och ”dom” perspektiv. Vi är efter genomförd studie högst medvetna om riskerna med att se och förklara behov endast utifrån ett kulturellt och kollektivt perspektiv. Möjligheten för oss att en dag tillhöra gruppen ”dom”, av andra anledningar än etnicitet är högst verklig. Etnicitet är bara en variabel som indikerar utsatthet. Att vara gammal eller att på ett annat sätt tillhöra en minoritetsgrupp är andra variabler som kan bekräfta hypotesen om dubbel utsatthet (Dowd & Bengtson 1978).

Äldre invandrare och deras anhöriga

Synen på den offentliga äldreomsorgen, samt förväntningarna på denna kan tänkas höra ihop med erfarenheter från individens ursprungsland. Det bör dock understrykas att äldre invandrare ej är en homogen grupp, och att synen på vård och omsorg kan skilja sig såväl mellan etniska grupper som inom en och samma etniska grupp. Traditioner spelar in när det gäller synen på vård och omsorg, samt tidigare erfarenheter såväl i hemlandet som i Sverige. Att äldre invandrare i mindre utsträckning använder sig av den offentliga äldreomsorgen än motsvarande grupp äldre infödda svenskar kan bero på en rädsla att denna ej kommer att anpassas efter individen och dennes behov. Men det kan också ha att göra med att vissa etniska grupper har olika syn familjen samt på anhörigas roll när det gäller vården av äldre.

Detta skulle kunna förklara varför äldre invandrare från nordiska länder nyttjar den offentliga äldreomsorgen i samma utsträckning som infödda svenskar (SOU 1997:76) .

Invandrare är överrepresenterade i kategorin anhörigvårdare, samtidigt som de är underrepresenterade inom den offentliga äldreomsorgen. Det finns även forskning som tyder på att mycket av vården som ges till äldre utförs av anhöriga utan att ersättning utgår, inte minst bland invandrare. Resultaten av att anhöriga ofta står för vård och omsorg av äldre invandrare får konsekvenser. Dels för omsorgsgivaren, vilken ofta är kvinna och invandrare, i form av en ökad isolering och minskad integrering. Men även den äldre kan tänkas bli isolerad, samt hamna i en beroendesituation gentemot vårdande anhöriga. Något som skulle kunna förklara varför äldre invandrare upplever sig vara mer isolerade än motsvarande grupp infödda svenskar. Det kan även vara som så är att många äldre invandrare inte ser någon annan möjlighet än att ställa krav på anhöriga, istället för den offentliga äldreomsorgen. Skulle den offentliga äldreomsorgen anpassa sin verksamhet efter dess potentiella vårdtagare, tyder studiens resultat på att äldre invandrares ansökningar om vård och omsorg skulle öka.

Dubbelt beroende

Relationen mellan omsorgstagaren och omsorgsgivaren kan ses utifrån ett dubbelt beroende. Den äldre är beroende av den anhörige för sin omsorg samtidigt som den anhörige ibland blir bunden att vårda den äldre på grund av ekonomiska skäl men även till hemlandets traditioner, seder och bruk. En del anhörigvårdare har hemvårdsbidraget som sin enda inkomst. Vi ser en risk i att hemvårdsbidraget och dess låga ersättningsnivåer är ett sätt för kommunerna att hålla nere de ekonomiska kostnaderna då den informella omsorgen som ges förmodligen är mer kostnadseffektiv än om den skulle ges i form av en formell omsorg.

Dubbel utsatthet

Dubbel utsatthet är ett begrepp som tål att diskuteras i detta sammanhang. För att återkoppla till en av våra informanter och tidigare forskning som ansåg att gruppen äldre var en diskriminerad grupp så vågar vi även påstå att utsattheten hos äldre invandrare generellt är större. Detta för att gruppen enligt tidigare forskning har både sämre hälsa och ekonomi än gruppen äldre infödda svenskar och som tidigare nämnts kan ekonomin även styra huruvida äldre invandrare tackar ja eller nej till vård och omsorg. I ett större perspektiv kan vi se hur exempelvis anhörigvård och kommunikationssvårigheter kan leda till en ökad alienation i

relation till samhället. Vilket till exempel kan strida mot visionerna för den offentliga äldreomsorgen och begrepp som; delaktighet, kvalité och trygghet.

Enligt socialtjänstlagen (5kap. 4 §) ska socialnämnden verka för att äldre människor får möjlighet att leva och bo självständigt, under trygga förhållanden och ha en aktiv och meningsfull tillvaro i gemenskap med andra. Även Wallström (1998) betonar vikten av att den offentliga äldreomsorgen ska verka för den äldres självständighet, trygghet, delaktighet och kvalité. För att inte utesluta gruppen äldre invandrare, och istället göra dem delaktiga tror vi att det är viktigt att satsa mer på denna grupp. Såväl när det gäller information angående tillgänglig hjälp, som vård i form av språkinriktade äldreboenden/enheter samt hemtjänst med språklig och kulturell inriktning. Dock tror vi att det kan finnas en fara med att generalisera alltför mycket, då alla individer är olika. Detta är något som avspeglas i såväl intervjumaterial som tidigare forskning. Det finns även en risk att man genom att fokusera alltför mycket på etniska gruppers kulturella skillnader. Detta skulle kunna leda till det som SOU 2006:79 beskriver, ett ökat ”vi” och ”dom” tänkande.

En anpassad offentlig äldreomsorg?

För att i framtiden kunna möta samt tillgodose äldre invandrares behov av vård och omsorg krävs en offentlig äldreomsorg villig att anpassa sin verksamhet där hänsyn tas till individens behov såsom fysiska, psykiska, existentiella samt kulturella behov. Vi tror att om den offentliga äldreomsorgen skall kunna bemöta äldre invandrares behov av en anpassad vård och omsorg bör en utveckling av verksamheten ske. Detta tror vi skulle innebära en ökning av antalet vård och omsorgstagare inom den offentliga äldreomsorgen bland gruppen äldre invandrare. Precis som den tidigare forskningen tillsammans med många av våra informanter uttrycker, tror vi att denna utveckling bör ske i form av ökad kulturkompetens bland tjänstemän såväl som direkta vårdgivare, möjlighet till flerspråkigpersonal samt språkinriktade boenden. Som vi tidigare belyst finns en stor kompetens bland omsorgspersonalen gällande dessa frågor vilket bör tas till vara för att främja utvecklingen av den offentliga äldreomsorgen. Vi ser även att detta skulle gynna arbetsföra invandrare genom att deras språkkompetens efterfrågas samt ses vara kompetenshöjande. Detta skulle därmed innebära att fler invandrare introduceras på arbetsmarknaden. Om inte den offentliga äldreomsorgen anpassas efter dessa nya behov kan denna komma att utkonkurreras av privata företag som i allt större omfattning anpassar sig efter rådande behov och efterfrågan såsom privata företag med språklig och kulturell inriktning. *Bildning och Vård i Stockholm AB* är ett

av flera privata företag som erbjuder språklig, kulturell och etnisk anpassad service och omvårdnad till äldre invandrare (Bildning & Vård 2009). Dessa företags existens, vittnar om ett faktiskt behov av denna anpassade form av äldreomsorg.

Vi anser att samtliga äldre oavsett bakgrund och härkomst har rätt till en offentlig äldreomsorg given av professionella omsorgsgivare samt på individens modersmål när så behövs. Det bör vara en rättighet att bli vårdad på ett språk som individen förstår. Vidare menar vi att kommunikationen såväl den verbala som den icke verbala utgör grunden av en relation mellan två människor men även grunden för en fullgod vård och omsorg.

Den offentliga äldreomsorgen

Som vi tidigare nämnt är gruppen äldre invandrare överrepresenterade bland de som vårdas av anhöriga. Skulle den offentliga äldreomsorgen istället aktivt försöka matcha potentiella vårdtagare med personal som talar dennes modersmål tror vi att den svenska vård och omsorgen skulle förbättras, inte minst för vårdtagaren utan även för potentiella arbetstagare. I studien framgick att det finns stora språkliga och kulturella resurser bland omsorgspersonalen inom den offentliga äldreomsorgen. Att det redan ser ut så i dagsläget inom den offentliga äldreomsorgen underlättar arbetet för att tillgodose språkliga och/ eller kulturella behov. Vi vill lyfta fram vikten av språket som en faktor till varför man väljer att tacka nej till den offentliga äldreomsorgen. I 5 kap 4 § i Socialtjänstlagen står:

”Socialnämnden skall verka för att äldre människor får möjlighet att leva och bo självständigt under trygga förhållanden och ha en aktiv och meningsfull tillvaro i gemenskap med andra”.

Utifrån vår tolkning av lagstiftningen innebär detta att äldre invandrare om de så önskar har rätt till språkinriktade äldreboenden samt vid behov erbjudas hemtjänst på modersmålet. Det bör vara en rättighet att få sin vård och omsorg utförd av professionella som den äldre invandraren kan kommunicera med. Kommunikationen, både den verbala och den icke verbala är grunden till en relation mellan två människor, vilket vi anser även vara grunden till en fullgod vård och omsorg.

Makt

Det känns viktigt att påpeka att de tjänstemän vi intervjuat, vid intervjutillfällena har representerat den offentliga äldreomsorgen. För att tydliggöra för oss själva att de intervjuade har medverkat i vår studie, inte som privatperson utan som tjänsteman och representant för

den offentliga äldreomsorgen har vi resonerat kring tjänstemännens roller. Både SOU (2006:79) och Goffman behandlar begreppet ”aktörer”. I Goffmans (2004) dramaturgiska perspektiv likställs aktör med ”roller” och han menar att alla människor spelar en ”offentlig” roll och en roll ”bakom scenen”. Vi har valt att kort reflektera kring vad detta kan innebära i relation till vår studie. Ett sätt att förhålla sig till informanterna är för oss att ha i åtanke att vi i vår studie inte endast har intervjuat sju olika individer utan sju stycken aktörer. Vidare används i SOU:s utredning (2006:79) begreppet aktör för att visa på den makt att upprätthålla gamla strukturer som tjänstemän i det offentliga besitter.

Språkbruket som används i vård- och omsorg av de professionella är fackspråk. Genom användandet av det professionella språket kan det för vårdtagarna upplevas hotfullt och skrämmande, inte minst för personer med brister i det svenska språket (Magnússon 2002).

Språkbruket kan ses som ett sätt att visa sin makt, då de professionellas fackspråk kan te sig omöjligt att förstå för vårdtagarna.

Detta visar således på ett stort behov av att ha exempelvis utbildad personal (Wallström 1998), kunskap om religion och kulturkompetens (informanternas önskemål) bland de aktörer som jobbar inom den offentliga äldreomsorgen. Maktperspektivet blir ännu tydligare utifrån Dunér och Nordström (2005) som påpekar att maktrelationen mellan biståndsbedömaren och den sökande i högsta grad är asymmetrisk. Detta kan tolkas som att den sökande redan från det tillfälle då den är i behov av hjälp av den offentliga äldreomsorgen, tillhör en utsatt grupp. Läger vi till de faktorer som Dowd och Bengtson (1978) behandlar utifrån dubbel utsatthet såsom ekonomi (exempelvis genom en dålig pension) och att tillhöra en etnisk minoritet med att vara äldre och i behov av hjälp/vård, så tycks begreppet dubbel eller kanske till och med fyrdubbel utsatthet vara ett högst relevant perspektiv att ha i åtanke för utvecklingen av den framtida offentliga äldreomsorgen.

Vi & Dom

Det talas om särskildheter, olikheter, kulturkompetens och mångfald. Utredningen SOU (2006:79) är skrivet utifrån den tidigare svenska integrationspolitiken som i utredningen sägs främja ett ”vi” och ”dom” tänkande. En del av gruppen äldre invandrarna har kommit till Sverige på äldre dagar och i relation till dessa kan integrationsfrågan tyckas vara tämligen ointressant. Däremot är det en intressant diskussion hur det svenska samhället kan möta upp de behov som existerar hos äldre invandrare. SOU (2006:79) anser att det behövs ett nytt resonemang gällande huruvida alla människor i samhället, oavsett om det är ”vi” eller ”dom”, har samma möjligheter att få sina behov och individuella önskemål prövade. Då det kan vara

svårt att sätta sig in i hur samhällets institutioner fungerar, både för gruppen äldre invandrare och gruppen äldre infödda svenskar, ligger det kanske ännu ett större ansvar på myndigheter och de aktörer som besitter den nödvändiga kunskapen att bistå den biståndsökande med den hjälp denne behöver för att få sina behov tillgodosedda. Sett ur ett större perspektiv gynnar en mer individuell prövning om rätten till bistånd inte enbart äldre invandrare. Detta skulle även kunna skapa en större tolerans för individuella önskemål, samt minoriteters behov. Vidare skulle detta kunna öppna upp för mer möjligheter för samtliga som nyttjar och kommer att nyttja den offentliga äldreomsorgen. Inget av det material som vi tagit del av motsäger de basala behov av omvårdnad som kan anses vara samma för alla människor, dock bör inte den generella välfärden baseras på det svenska samhällets definition om vad som är skäligt eller ej. En uppfattning som bygger på svenska normer och värderingar. Risker är då höga för att tjänstemännen hamnar i fällan som SOU (2006:79) beskriver, det vill säga att den generella välfärden i många fall trots den goda tanken resulterar i en selektiv välfärd. Behov som faller utanför normen av vad som brukar räknas till självklart bistånd behöver inte enligt oss ses som kulturspecifika, utan snarare specifika från vårdtagare till vårdtagare. I nuläget har våra samhällsinstitutioner en oförmåga att hantera strukturell ojämlikhet (SOU 2006:79), något som kan ses som en stor brist i ett mångkulturellt samhälle. Det är av vikt att samhället anpassar sig efter rådande/kommande förhållanden, samt ser till den möjlighet som en förändring kan leda till snarare än till svårigheterna att förändra. Även några av informanterna belyste fördelarna med denna typ av förändring, då de menade att den kunde vara till gagn även för andra grupper i samhället såsom äldre infödda svenskar. Exempelvis genom att detta kommer att generera i mer individuella bistånd även för denna grupp, i form av ett ökat hänsynstagande för den aktuella individen och dennes behov. Det vill säga att så kallade ”standardlösningar” inte kommer att styra på samma sätt.

Framtidens äldreomsorg

Vad det gäller den framtida offentliga äldreomsorgen ser vi många möjligheter utifrån både tidigare forskning och våra informanter. Vi är av uppfattningen att den offentliga äldreomsorgen kommer att finnas kvar som en del av vår välfärdspolitik även i framtiden. Men exakt hur den kommer att se ut för att tillmötesgå kommande generationer av äldre invandrare och äldre infödda svenskar återstår att se. En möjlighet är att flerspråkighet kommer att ses som en oerhörd tillgång inom arbete med vård och omsorg. En annan möjlighet är fler boenden med inriktning på särskilda behov och önskemål. En annan variant på sär-skilda boenden är enheter med särskild kunskap. Det sistnämnda kan ses som en

variant för att undgå att återigen tillskriva vissa grupper specifika kulturella behov, och för att öka mångfalden på boenden. Vidare möjligheter som vi kan se är att biståndet kan komma att bli tidsbedömt istället för att insatserna specificeras vilket på så sätt möjliggör att få särskilda behov tillgodosedda.

6. Referenslista

6.1 Tryckta källor

Bäck, Henry & Soininen, Maritta (1998) *Den kommunala invandrapolitiken: arenor, aktörer och barriärer*. Stockholm: SNS.

Dunér, Anna & Nordström, Monica (2005) *Biståndshandläggningens villkor och dilemman inom äldre- och handikappomsorgen*. Lund: Studentlitteratur.

Ehn, Billy & Löfgren Orvar (1982) *Kulturanalyser - ett etnologiskt perspektiv*. Malmö: Gleerups förlag.

Forsemalm, Joakim (2008) *Äldres boende och etnicitet: en kunskapsöversikt*. Göteborg: Etnologiska institutionen och Göteborgs universitet i samarbete med Urban Laboratory Göteborg (ULG).

Forssell, Emilia (2003) Mellan äldrepolitik och integrationspolitik i *Anhörigskapets uttrycksformer* Jeppsson, Grassman, Eva (red). Lund: Studentlitteratur.

Gaunt, David (2002) "Äldre invandrare" s. 61-79 i *Etniska relationer i vård och omsorg*. Magnússon, Finnur (red). Lund: Studentlitteratur.

Gregow, Torkel (2008) *Sveriges Rikes Lag 2008*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.

Goffman, Erving (2004) *Jaget och maskerna, en studie i vardagslivets dramatik*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag. Översättning av Sven Bergström.

Hall, Stuart (1999) Kulturell identitet och diaspora i *Globaliseringen kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället* Thörn, Håkan (red). Stockholm: Nya Doxa.

Heikkilä, Kristiina (1994) *Mer än halva livet: en studie om äldre finska invandrare i Stockholm*. Stockholm: Stockholms socialtjänst, forsknings & utvecklingsbyrån.

Kvale, Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.

Larsson, Sam, Lilja, John & Mannheimer, Katarina (red) (2005) *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Melle, Anna (2006) *Att åldras i främmande land*. Höganäs: Kommunlitteratur.

Payne, Malcolm (2002) *Modern teoribildning i socialt arbete*. Stockholm: Natur och kultur.

Svenning, Conny (5:e upplagan 2003) *Metodboken. Samhällsvetenskaplig metod och metodutveckling. Klassiska och nya metoder i informationssamhället. Källkritik på Internet*. Eslöv: Lorentz förlag.

SOU 1997:76 *Invandrare i vård och omsorg – en fråga om bemötande av äldre*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2006:79 *Integrationens svarta bok- agenda för jämlikhet och social sammanhållning*. Stockholm: Fritzes

Wallström, Margot (1998) i *Nationell handlingsplan för äldre- Mål, inriktning och förslag till åtgärder. (En kortare version av regeringens proposition 1997/98:113)* Stockholm: Nordstedt.

Widerberg, Karin (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken* Lund: Studentlitteratur AB.

6.2 Otryckta källor

Statistik utrikes födda från Jessica Engström, statistikgruppen Stadskansliet 2009-02-05.

Information via mail angående informationsmaterial från Agneta Klingberg, Senior Göteborg, Stadskansliet, 2009-03-23.

6.3 Rapporter/Tidskrifter

Dowd, James & Bengtson, Vern (1978). "Aging in minority populations – An examination of the double jeopardy hypothesis". *Journal of Gerontology* Vol. 33, No.3.

Linné, Susanne (2005:1) *Jag förstår inte vad dom säger. Äldre invandrare i Malmö berättar om vård och omsorg*. Malmö: FoU.

Utdrag ur Göteborgs stad Örgrytes blankett för ansökan om hemvårdsbidrag 2009.

Göteborgs stads blankett för regler för hemvårdsbidrag 2009.

6.4 Internetmaterial

Äldrecentrum (2006) *Social rapport kap. 8*

<http://www.aldrecentrum.se/upload/H%C3%A4lsa/pdf/kapitel8%20i%20Social%20rapport%202006.pdf> 2009-02-17.

Bildning och vård AB (2009) <http://www.bv.st> 2009-04-12.

Demensförbundet (2009) *Glömska- kan vara en sjukdom*. Enkel information på sju olika språk <http://www.demensforbundet.se/pdf/arabisk.pdf> 2009-03-25.

Vetenskapsrådet (2009) *Forskningsetiska principer inom humanistisk- samhällsvetenskaplig forskning*. <http://www.vr.se/download/18.668745410b37070528800029/HS%5B1%5D.pdf> 2009-02-13.

Västra Götalandsregionen (2009) *Äldreomsorg- rätten till god omsorg*.

<http://vard.vgregion.se/sv/Sjukdomar-och-besvar/Sjukdomar/Sjukvardsradgivningen/?CatId=22830&ChapId=22831>

2009-02-01

Regeringen (2009) <http://www.regeringen.se/sb/d/7704/a/92797> 2009-04-01 2009-03-14

Nationalencyklopedin (2009) *Kommunikation* <http://www.ne.se/kort/kommunikation> 2009-02-21.

Nationalencyklopedin (2009) *Invandrare* <http://www.ne.se/kort/invandrare> 2009-02-21.

7. Bilagor

Bilaga 1 Intervjuguide

Intervjuguide

Syftet

Syftet med studien är att undersöka om ett ökat antal äldre invandrare ställer nya krav på den offentliga äldreomsorgen. Fokus ligger på tjänstemän inom den offentliga äldreomsorgen och deras egna subjektiva upplevelser.

Bakgrund

- Yrkesroll
- Utbildning/yrkeserfarenhet
- Ålder, kön

Kultur, vanor, traditioner

- Vad behöver du tänka på när du träffar en vårdtagare för första gången?
- Ser dina möten annorlunda ut beroende på vårdtagarens ursprung?
- Upplever du att synen på vård och omsorg skiljer sig åt mellan olika kulturer? I så fall, på vilket sätt? Exemplifiera
- Upplever du att ett ökat antal äldre invandrare inom den offentliga äldreomsorgen har skapat/ kommer att skapa nya krav på din yrkesgrupp? Exemplifiera
- Upplever du att äldre invandrare tar emot hjälp i mindre/ större utsträckning än äldre med svensk bakgrund? Vad tror du att detta beror på? Exemplifiera
- Om du upplever att de tar emot/ efterfrågar mindre hjälp, hur tror du att hjälpen ges så att de får sina behov tillgodosedda? exemplifiera
- Tror du att ditt eget ursprung/ kultur påverkar din syn på omsorg? Exemplifiera.

Samspel, kommunikation

- Vilka svårigheter/ möjligheter i din yrkesroll finns det i kommunikationen med äldre invandrare? När, var och hur? Exemplifiera.
- Vad behöver du för hjälpmedel, redskap, speciell kunskap i mötet med äldre invandrare?
- Hur gör du vid eventuella svårigheter? Använder du dig av tolk, anhöriga etc? Exemplifiera.

- Fördelar/ nackdelar med detta?
- Har du mött äldre invandrare i din yrkesroll som uttryckt att det upplevt svårigheter i att göra sig förstådda i kontakten med den offentliga äldreomsorgen? Isåfall, hur har detta yttrat sig?

Information

- Hur ges information till äldre invandrare gällande möjligheter till vård och omsorg?
- Ges information på sökandes modersmål när det bedöms vara behövt?
- Tolk?
- Översatta informationsblanketter?
- Upplever du att äldre invandrare får den information som behövs?
- Upplever du att äldre invandrare får adekvat information om vad de har rätt till?

Framtidens äldreomsorg

- Vilka föreställningar har du om den framtida äldreomsorgen i Sverige?
- Tror du att ett ökat antal äldre invandrare kommer att ställa nya krav på den offentliga äldreomsorgen? Hur tror du i så fall att äldreomsorgen bör anpassa sig för att bemöta dessa?

Bilaga 2 Skriftlig information till studiens informanter.

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för socialt arbete

Hej, vi är tre studenter som går sista terminen på Socionomprogrammet på Göteborgs universitet. Vi skriver en c-uppsats där vi valt att behandla ämnet äldre invandrare. Syftet med studien är att undersöka om ett ökat äldre invandrare ställer nya krav på den offentliga äldreomsorgen. Fokus ligger på tjänstemän inom den offentliga äldreomsorgen och deras subjektiva upplevelser.

Etiska övervägande:

Vi kommer i vår undersökning att utgå ifrån Vetenskapsrådets forskningsetiska principer inom humanistisk/samhällsvetenskaplig forskning. Vilka har följande fyra huvudkrav:

- informationskravet
- samtyckeskravet
- konfidentialitetskravet
- nyttjandekravet

Ni har möjligheten att när som helst avbryta Er medverkan utan att detta får någon form av negativa följder. Uppgifter som vi får ta del av kommer inte användas i annat syfte än till vårt forskningsändamål.

För att garantera Er anonymitet kommer vi använda oss av fingerade namn när vi behandlar materialet.

När vi har sammanställt materialet och avslutat vår studie kommer ni att få ett exemplar av den slutgiltiga uppsatsen.

Vi är tacksamma för er medverkan i denna studie!

Kontaktuppgifter

Elisa Hallgren
Kristina Lindahl
Åsa Magnusson

Handledare: Siv-Britt Björktomta